

Driemaandelijks tijdschrift
Tiende jaargang nummer 3
september 1987

Orgelkunst

ORGELKUNST

Xde jaargang, nummer 3 — september 1987

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door de
v.z.w. Vlaamse Vereniging ter Bevordering van de Orgelkunst.

Hoofdredakteur

Kamiel D'Hooghe

Redaktieraad

Luk Bastiaens, Antoon Fauconnier, Bernard Huys, Dr. Ewald Kooiman (Ned.), Ghislain Potvlieghe, Patrick Roose, Dr. Harald Vogel (B.R.D.).

Medewerkers

Jef Braekmans, Ignace De Sutter, Daniel Liévois, Jos Meersmans, Paul Raspé, Edmond Saveniers, Raymond Schroyens, Francis Van Bree, Koos van de Linde (Ned.), Jan Van Landegem, Gabriël Willems.

Secretariaat

Agnès Dumon, Beiaardlaan 1, B-1850 Grimbergen

Abonnement

«Orgelkunst», Grimbergen

rek. nr. 000-1587551-49

België : 400 F.

Nederland : 28,— Gld.

Andere landen : 500 BF.

Steunabonnement : 1.000 BF.

Voor de inhoud van de ondertekende artikels zijn alleen de auteurs verantwoordelijk.

Nadruk van artikelen uit dit nummer zonder toelating van de redactie is verboden.

Zuidduitse orgelbouwkunst in de koloniale tijd in Pennsylvania

Kit Stout (U.S.A.)

Vert. : P. Roose

De geschiedenis van het orgel in Amerika is — zoals andere aspecten van het Amerikaans erfgoed — een derivaat van de diverse cultuurtradities der immigranten die de Amerikaanse kolonies stichtten. Hoewel ze nu in een « nieuw land » waren, zetten de immigranten — en vooral de Duitsers — hun levensstijl verder alsof ze nog in hun geboorteland vertoefden. Zoals op het Europese vasteland was de Duitse invloed — in het bijzonder op artistiek vlak — aanzienlijk ; de orgelbouwkunst was daarbij slechts één facet van de barokcultuur die naar de nieuwe wereld werd meegebracht.

Doorheen de evolutie van het orgel in Amerika hebben Duitse begrippen een wezenlijke rol gespeeld. Onderhavig artikel spitst zich toe op de eerste professionele orgelmakers die naar de nieuwe wereld trokken, namelijk Johann Klemm, en zijn opvolger David Tannenberg, die later beschouwd zou worden als een van de belangrijkste orgelbouwers van de nieuwe republiek. Nog andere Duitse orgelmakers zijn Tannenberg gevolgd, maar het zijn toch vooral de twee voornoemden die een belangrijke inbreng leverden in koloniaal Amerika.

Gewijde en wereldlijke muziek bloeiden, en er ontstonden meerdere centra van muzikale activiteit. Het muzikaal leven bewoog zich in zang, dans en op instrumenten waarvan er talrijke door de kolonisten waren meegebracht naar de Nieuwe Wereld alsof het gewone huisraad betrof. Bepaalde instrumenten waren niettemin te zwaar en te omvangrijk voor het toenmalige scheepsruim, en de pioniers moesten vaak tot betere tijden wachten aler transport mogelijk werd ; en soms heeft dit wachten wel lang geduurd. Samen met de groei van steden en dorpen en de bouw van scholen en kerken, nam ook de behoefte aan instrumenten en makers toe, vooral in die nederzettingen waarvan immigranten met stevige muzikale achtergrond en traditie succesvolle culturele centra gemaakt hadden. Zulk een kolonie was Pennsylvania, gesticht door de Engelsman William Penn (Koninklijk Charter

Inhoud

	blz.
Zuidduitse Orgelbouwkunst in de koloniale tijd in Pennsylvania <i>K. Stout/P. Roose</i>	3
Het contract van het P. Goldfus-orgel <i>J.P. Felix</i>	17
Kan het orgel een hedendaags componist nog in zijn ban houden ? <i>F. Geysen</i>	21
Beschermde Orgels in Vlaanderen	31
Bouwstenen	36
Ter Bespreking	42
Mededelingen	45
Agenda	46
Orgeltijdschriften	48

uitgaand van Charles II in 1681) (1), en oord van religieuze verdraagzaamheid en individuele vrijheid.

Pennsylvania was wegens zijn religieuze verdraagzaamheid, een aantrekkingspool voor talrijke Duitse immigranten (waaronder Dunkarden, Moravische Broeders, Schwenkfeldianen en Doopsgezinden) en in het bijzonder voor deze uit het Paltsgraafschap die het hard te verduren hadden gekregen.

De migratie naar Pennsylvania door kolonisten uit Duitsland en Zweden begon in de eerste decennia van de jaren 1700. Gemeenschappen werden eerst gevormd in de omgeving van Philadelphia. In 1741 vestigden de Moraviërs een nederzetting te Bethlehem in Oost-Pennsylvania, alsook te Nazareth (1742) en te Lititz (1756). Talrijke Duits-Lutherse en Duits-Hervormde kerken werden opgericht in ruraal gebied en in de kleine gemeenschappen. En juist zoals orgels en orgelmuziek van groot gewicht geweest waren in Duitsland, doken ze ook op waar Duitsers zich neerlieten, niet alleen in Pennsylvania maar ook in New York en New Jersey. Terwijl sommige sekten in de kolonies van New England en elders het gebruik van orgels uit hun kerken banden, hadden de Duitse Lutherse en Hervormde kerken orgels geïnstalleerd zo gauw mogelijk na de oprichting van hun kerken. De Moraviërs waren daarbij voorstander van niet enkel het orgel maar ook andere instrumenten tijdens hun plechtigheden; zij vestigden daarmee een traditie van kerkmuziek die uniek te noemen is in koloniaal Amerika.

De Wissahickon-kreek, zo een acht mijl van de stad Philadelphia af gelegen, was de site van de eerste Duitse en Zweedse nederzettingen, en hun belangrijkste kerk was de Gloria Dei Swedisch Church. Justus Falckner, een vroeg achttiende-eeuws predikant en groot muzikliefhebber, schreef vooraleer hij pastor van de Gloria Dei Church verkozen werd aan een vriend in Duitsland, om diens hulp te vragen in het verwerven van een orgel en een organist. In 1703 had de Gloria Dei Church een klein orgel van de Duitse Piëtisten, die zich in de Wissahickon vallei gevestigd hadden, in bruikleen gekregen, maar dat was vele jaren voordat de wens van pastor Falckner, namelijk de komst van een professioneel orgelbouwer naar de kolonies, in vervulling kon gaan.

Men vindt nu en dan verwijzingen naar kleine orgels die ofwel gekocht ofwel gebouwd waren door kolonisten. Maar al bij al

verliep er nog bijna een generatie tussen de tijd dat pastor Falckner naar zijn kennis in Duitsland om hulp schreef en de aankomst van Amerika's eerste professionele orgelbouwer in de streek van Philadelphia.

Diens naam was Johann Gottlieb Klemm (1690-1762). Klemm (men vindt ook 'John Clem'), geboren in een dorp bij Dresden, studeerde theologie aan de Universiteit van Leipzig, maar door diverse redenen keerde hij zich van het prediken der religie af naar de bouw van orgels. Aangaande Klemm's leermeester kan men enkel veronderstellingen uiten.

Vermits zowel Andreas als Gottfried Silbermann in die tijd actief waren in de orgelbouw, en vermits Dresden Klemm's geboorteplaats en latere verblijfplaats was, kan men aannemen dat het Gottfried Silbermann was die de meeste invloed op hem heeft uitgeoefend, vooral omdat Klemm's orgels een hoog tinpercentage vertoonden in het tinnen pijpwerk, een praktijk die ook bij G. Silbermann gesignaleerd is.

J. Klemm was in 1724 in contact gekomen met de leider van de Moravische Broeders, Nikolaus Ludwig graaf von Zinzendorf. Klemm reisde naar diens landgoed Berthelsdorf om aldaar een orgel te gaan herstellen. In 1726 verhuisde Klemm naar de Moravische kolonie Hernnhut (op het landgoed van de graaf) waar hij als geestelijk leider en leermeester aanvaard werd. In weerwil van zijn « prestige » liep hij er toch een desillusie op en in 1733 trokken hij en zijn vrouw mee met de Schwenkfeldianen naar Amerika waar ze zich vestigden nabij Philadelphia. Klemm werkte er aanvankelijk als decorateur en klokkenmaker in dienst van de Moraviër (ook soms als Zweed vermelde) Gustavus Hesselius, die een soort aanemer was. Klemm deed ook algauw de voorhanden zijnde klussen als orgelmaker en ondertekende zijn kwitanties als « John Clem, Organ Maker » (2).

Een van Klemm's belangrijkste werken was de bouw in 1739 van een orgel in de Trinity Church, in New York City. (Dit instrument was in gebruik tot 1764). In deze periode viel ook de bouw van minstens één klavecimbel: het bevindt zich thans in het Metropolitan Museum of Art, New York City.

Er bestaat geen zekerheid over het feit of Klemm al dan niet betrokken was bij het opbouwen van een orgel in de Moraviërskerk in Bethlehem in 1746. Orpha Ochse heeft in haar boek over de geschiedenis van de Amerikaanse orgelbouw een reeks brieven

en ontvangstbewijzen weergegeven aangaande transakties met Gustavus Hesselius, en waarin Klemm's betrokkenheid bij dit instrument bevestigd wordt.

*Aan de Eerwaarde Heer Pyrlaeus,
Bethlehem, Philadelphia.*

Dierbare Broeder. Ik groet U hartelijk. Ik ben blij te horen dat U het goed stelt. Ik hoop dat Mr. Klemm het orgel veilig in uw handen zal vinden. Ik zou me zeer verplicht voelen aan U, indien U de goedheid zou hebben hem het overblijvende geld, zijnde 14 ponden en 9 schillingen, te betalen. De rest van de som, de elf ponden voor mijn aandeel, kunt U mij sturen wanneer het U best past. Mijn groeten aan U en aan alle Broeders.

*Uw nederige en arme Broeder,
G. Hesselius.*

Philadelphia, 26 juni 1746. Ontvangen van de Broeders in Bethlehem elf ponden courant geld voor een orgel, zijnde in volle voldoening.

*Ten bewijze hiervan teken ik,
Gustavus Hesselius.*

Herstellingen aan dit orgel werden verricht door Robert Hartafel (3) in 1751, en in 1761 werd het orgel naar Lititz overgebracht door David Tannenberg, gezelschap van Klemm, en werd aldaar heropgebouwd.

Het gerestaureerde instrument wordt thans bewaard in het Museum van het Moravisch Geschiedkundig Genootschap in Nazareth (het huidige instrument kan een latere restauratie zijn). Hoewel Klemm naar New York City verhuisde, vervolgden zijn activiteiten als orgelbouwer in Pennsylvania met de bouw van een orgel in 1752 voor de Christ Lutheran Church in het Graafschap Bucks en de uitbreiding van het orgel in de Trappe Augustus Lutheran Church gelegen in het Graafschap Montgomery.

Op de leeftijd van 76 of 77 jaar keerde Klemm terug naar Bethlehem, wellicht om professionele en persoonlijke redenen, en bleef werkzaam als orgelbouwer. Het was in die periode dat hij een leergast aannam, David Tannenberg, die weldra een van de meest vooraanstaande figuren zou worden in de orgelbouw in koloniaal Amerika. Klemm's associatie met Tannenberg, alsook zijn laatste levensjaren, worden belicht in volgende passage (4) :

In 1745 of 46 overleed Klemm's vrouw en hij verhuisde naar New York City waar hij zijn banden met de Moravische Broeders opnieuw aanhaalde. Een bezoeker uit Bethlehem vertelde hem daar over het verlangen in Nazareth naar een nieuw orgel, en Klemm schreef naar bisschop Spangenberg om de toelating te vragen zijn laatste levensdagen in Bethlehem te slijten en bood hem daarbij zijn diensten aan als orgelbouwer. Dit verzoek werd ingewilligd en Klemm arriveerde in Bethlehem op 25 november 1757. Hij werd al spoedig aan het werk gezet met een herstelling van het orgel in Bethlehem.

De eerste verwijzing naar Tannenberg's samenwerking met Klemm vindt men in het Bethlehems dagboek op datum 15 januari van het daaropvolgende jaar ; en op 1 maart 1758 verlaten Klemm, Tannenberg en Tannenberg's familie Bethlehem voor Nazareth Hall en vatten de bouw aan van twee orgels, die tegen het einde van het jaar voltooid waren.

De twee orgels waarvan sprake in bovenstaande uiteenzetting zijn : een orgel voor de kapel van de Moravische Congregatie in Nazareth, welk in gebruik was tot 1793 toen de Moravische Congregatie in Emmaus, Pennsylvania, het overnam voor de som van dertig ponden ; het ander orgel voor de kapel van de Moravische Congregatie in Bethlehem in 1759. Een jaar later plaatsten de twee orgelmakers een orgel in de kapel van de Moravische Congregatie in Christian's Spring, Pennsylvania.

Kort na de voltooiing van het orgel in Christian's Spring verhuisden Klemm en de Tannenberg-familie naar een woning in de omgeving van Bethlehem. Klemm overleed er op 4 maart 1762, nadat hij nog enkele jaren van geluk op professioneel en persoonlijk vlak had mogen beleven bij de Tannenberg's.

Het valt moeilijk te bepalen hoe strikt Klemm zich gehouden heeft aan de Duitse orgelbouwstijl, vermits de aanwezigheid van een sterke Britse invloed — uitgaand van ingevoerde orgels én nieuw aangekomen organisten én musici doorheen de kolonies — zich beslist had laten voelen. Maar hoe groot of klein die invloed en bijdragen tot het muzikaal leven in koloniaal Pennsylvania en elders geweest is, de geschiedschrijvers schatten Klemm naar waarde, en hij zal steeds bekend blijven als de eerste verdienstelijke Duitse orgelmaker, niet enkel in Pennsylvania maar ook in de midden-Atlantische staten.

In de tweede helft van de 18de eeuw was Pennsylvania uitgegroeid

tot een kolonie van contrasten die ongeveer gelijkmatig verdeeld waren tussen lieden met Engelse en met Duitse achtergronden. Hoewel ze geografisch en cultureel gezien buren waren, bleef er een zeker onderscheid. De stad Philadelphia met haar engelsprekende bevolking was uitgegroeid tot een voornaam centrum van kunst. Het was de thuis van grootheden als Washington, Jefferson en Franklin, en het was vanuit de Amerikaanse Revolutie opgerezen tot hoofdstad van de Nieuwe Republiek. De vijandigheden en spanningen tussen koloniale Amerikanen en Engeland waren van weinig betekenis voor de Duitse immigranten en brachten weinig moeilijkheden mee, als er al waren.

Omdat ze veel persoonlijke vervolging geleden hadden in Duitsland, was de geïsoleerdheid vanwege de revolutie hen nog eerder aangenaam.

Vanwege deze versterkte isolatie ontstonden besloten gemeenschappen waarin cultuur en intellect konden gedijen in een environnement dat sterk gesteld was op geweldloosheid. Het was in deze sfeer dat David Tannenberg zijn intrede deed.

Johann Klemm's bedrijvigheid werd aldus verdergezet door zijn bekwame leergast en latere partner. David Tannenberg zou een briljante orgelmakerscarrière ontplooiën, hoofdzakelijk in Pennsylvania en gespreid over de jaren 1758-1804. Met Klemm had hij aan vier of vijf orgels samengewerkt, en na de dood van Klemm heeft Tannenberg er nog minstens eenenveertig voltooid; allen getuigen van fijn vakmanschap. Niet alleen als orgelbouwer maakte hij naam: Tannenberg was ook bekend voor zijn klavecimbels en virginalen, en hij nam actief deel aan het muziekleven van de Moravische Gemeenschap.

David Tannenberg (Tanneberg, Tanneberger), geboren op 21 maart 1728 in Berthelsdorf, Saksen, werd grootgebracht in de gemeenschap van Graaf Zinzendorf (cfr. supra). Zijn ouders hadden het jaar tevoren Moravië verlaten vanwege de godsdienstvervolging. Tussen 1738-42 bezocht de jonge Tannenberg verschillende Moravische scholen. Hoewel hij niet formeel school liep in de jaren 1742-46, kan hij er toch teruggekeerd zijn om onderricht te krijgen, tot 1748. In dat jaar immers begon zijn verblijf in de Nieuwe Wereld, na een oponthoud eerst in Holland en dan in Engeland; hij kwam toe in Bethlehem in mei 1749. Kort na zijn aankomst in Pennsylvania huwde hij Anna Rosina Kern die met hetzelfde schip naar Amerika was overgekomen.

Zij kregen vijf kinderen.

Tannenberg kon aanvankelijk in Bethlehem aan de slag als schrijnwerker. In 1757 werd hij leergast bij Johann Klemm. Er is niets anders bekend over Tannenberg's vorming in orgelspel of orgelbouw, maar hij moet vanzelfsprekend een onweerlegbare aanleg voor het vak gehad hebben, vermits hij het klaarspeelde een ongekend aantal toetsinstrumenten te vervaardigen; amper een jaar na de dood van zijn mentor zien we hem als orgelbouwer. Tannenberg werd in ruime mate terzijde gestaan door zijn zoons en vooral van een schoonzoon nl. Johann Philip Bachmann, om de orders af te werken.

Tannenberg was niet enkel een toegewijd en bedreven vakman, maar ook een geëerd en ijverig lid van de Moravische Broeders, zowel op kerkelijk vlak als de zakelijke kant. In mei 1804, bij het stemmen van een pas geplaatst orgel in de Lutherse Kerk in York, Pennsylvania, viel hij van een stelling; hoewel het er op leek dat zijn val niet ernstig was geweest, overleed Tannenberg twee dagen later aan inwendige kwetsuren.

Tannenberg, wiens beroepsreizen hem tot North Carolina en boven New York brachten, was niettemin door en door een man van het landelijke Pennsylvania. Er is slechts weinig invloed van buitenuit aan te treffen in zijn bijna « pure » Zuidduitse orgelbouwstijl. Zijn werk genoot goede faam en hij werd veelgevraagd: dat bewijst alvast het volgende verslag over de inwijding van het orgel in 1770 in de Hoogduits Gereformeerde kerk, Lancaster, dat verscheen in « The Pennsylvania Gazette », 1771 (5):

Gisteren hadden we het genoegen voor het eerst het orgel van de Hoogduits Gereformeerde Kerk in onze stad te beluisteren, samen met een gevarieerd programma vokale muziek speciaal voor de gelegenheid gecomponeerd. Ik mag er van getuigen — en dat steunt niet enkel op mijn eigen ervaring maar op die van alle aanwezigen — dat een gelijkwaardige gebeurtenis nog nergens in de provincie of misschien in het hele continent plaatsvond. Het orgel werd gemaakt door David Tannenberg uit Lititz — een Moravische stad dichtbij — en ik durf erop verdedden dat het superieur is in vakmanschap en zoeter van geluid dan om het even welk ander gemaakt door de geroemde wijlen Mr. Feyering, die nochtans zo algemeen bekend stond voor zijn vernuft. Het strekt tot grote eer van zijn maker en is de aandacht

waard van elke leergierige bezoeker die hierlangs komt. Dit werk zal zonder twijfel een aanbeveling voor zijn maker zijn aan al wie graag een werk van die aard in zijn bezit zou krijgen.

Het hoogtepunt in Tannenbergs carrière viel in 1790 met de bouw van zijn orgel voor de Zion Kerk (St.-Michael's and Zion German Evangelical Lutheran Church) in Philadelphia. Er zijn twee gebeurtenissen hieromtrent bekend, en bij elk waren de meest prestigieuze figuren van de Revolutie betrokken : President en Mevr. Washington alsook leden van het Congres waren erbij aanwezig. Een andere plechtigheid, bijgewoond door de Gouverneur, vond plaats in september van dat jaar, en vier andere publieke manifestaties op 10 en 11 oktober. Een verslag uit de « Neue Philadelphia Correspondenz » (6) :

Ik geloof dat de Zion-kerk van de Duits Evangelisch Lutherse in deze stad het mooiste gebouw is in heel Philadelphia, en als mijn oordeel niet juist is, dan is het nog zo dat ieder die ze gezien heeft zal toegeven dat ze een van de meest grootse gebouwen is in gans Amerika, en dat geen enkel ander aan God gewijd gebouw er in omvang, proportie en decoratie kan mee evenaren.

Een gans nieuw orgel is thans geplaatst in deze prachtige kerk, een orgel dat alles overtreft van wat voorheen aan orgels te zien was in Philadelphia, en waarvan mensen die heel Amerika doorkruist hebben beweren dat het het schoonste en grootste is in dit werelddeel.

Veel van de dichtstbevolkte steden in Europa hebben nog zulk een orgel niet, en het moet een bijzonder genoeg zijn voor Amerikanen dat dit welluidend en fraai instrument het werk is van Mr. David Tannenbergs, uit Lititz, graafschap Lancaster, die eerst op eigen initiatief hier in Amerika orgels begon te bouwen en die door lezen, nadenken en onverdroten ijver zijn vakkennis zo geperfectioneerd heeft dat zelfs als de bekwaamste orgelmaker uit Europa dit werk zou komen keuren, deze in unisono met de kenners alleen lof zou hebben voor de maker en zijn werk.

Dit prachtig en omvangrijk werk werd voor de allereerste keer bespeeld op zondag de 10de, om 10 uur 's morgens, met een plechtige inwijding door Rev. Dr. C.H. Helmuth, oudste dominee van de Evangelisch Lutherse gemeente in de stad.

Tannenbergs is duidelijk een produktief orgelmaker geweest : hoewel we het precieze aantal van zijn orgels niet kennen, zijn er rapporten die variëren van 31 tot 50.

Een vast kenmerk van zijn bouwwijze is bijvoorbeeld de kleur van het toetsbeleg : steeds zwarte ondertoetsen en witte halve tonen. En er zijn natuurlijk nog andere karakteristieken. Het meest voorkomend waren de een-klaviers instrumenten, er waren enkele twee-klaviers en het enige drie-klaviers — tevens zijn omvangrijkste orgel — was dat voor de Zion Lutherse Kerk in Philadelphia. Bij alle meerklaviers dispositieschema's is een pedaal voorzien, en zelfs in enkele gevallen ook bij eenklaviers.

Tannenbergs manuaalbezetting was tamelijk gestandaardiseerd : 8', 4'- en 2'-prestanten alsook fluitkleuren van 8' en 4' vormden de basis. Ongeacht de grootte van een orgel, plaatste hij graag twee 4-voets spelen. Daarbij kwam een 8-voets Gamba, Quintadon of Salicional en een 2½' kon er ook nog bij. Dit grondpatroon werd soms versterkt door een bijkomende 8' en een mixtuur. Tongwerken waren zeldzaam, behalve in de Zion Lutherse Kerk en op zekere twee-klaviers. Zoals de manuaalbezettingen gestandaardiseerd waren, zo ontwikkelde Tannenbergs een stereotiep pedaal : gewoonlijk 16' en 8' register plus manuaalkoppelingen. De gebruikelijke klavieromvang was C-f'' (54 toetsen), en het pedaal telde gewoonlijk 25 toetsen. Soms waren voetbediende voorzieningen aanwezig om één of meerdere registers weg en weer te doen. Voor de nodige wind werd er gezorgd door een helper die een handpomp bediende of door de speler zelf d.m.v. trappers (zoals dikwijls bij kleine orgels of harmoniums). Naarmate Tannenbergs evolueerde in zijn vak en zijn opvattingen over klank en vormgeving, vinden we zowel puur Duitse concepten als diversiteit en experiment in andere registers, voornamelijk in de twee-voet, en in zijn ontwerpen van kamerorgels.

Het is Paul E. Beck die in 1927 voor het eerst een lijst van Tannenbergs orgels opstelde, waarin hij 31 werken noteerde, uit de archieven van de Moravische Kerk van Lititz ; andere specialisten vermelden er nog meer. Ongelukkigerwijze zijn heden nog slechts 8 van Tannenbergs orgels tot vandaag bewaard, 6 ervan zijn nog bespeelbaar in haast oorspronkelijke toestand. De lijst die we hierna geven van Tannenbergs orgels werd opgesteld door Orpha Ochse in 1975 (7).

1765 Moravian Chapel, Lancaster, Pa. (= Pennsylvania).

1765-68 Moravian Chapel, York, Pa.
Een klein orgel met 3 registers.

1766 Residence, Philadelphia, Pa.

- 1767 Albany, New York.
 1768 Lutheran Church, Maxatawny, Pa.
 1769 German Reformed Church, New Goshenhoppen, Pa.
 1770 Zion Lutheran Church, Moselem, Pa.
 1 klav., 6 reg.; vernieuwd in 1794; nog bestaand.
 1770 German Reformed Church, Frederick, Md.
 Is mogelijk een werk van een andere orgelmaker, door
 Tannenberg hersteld of heropgebouwd.
 1770 German Reformed Church, Lancaster, Pa.
 2 klav. & ped., 15 reg.
 1771 Trinity Lutheran Church, Reading, Pa.
 1 klav. & ped., 11 reg.
 1772 Een onbekende aktiviteit.
 1773 Hebron Moravian Chapel, Lebanon, Pa.
 1774 Holy Trinity Lutheran Church, Lancaster, Pa.
 Zou 20 reg. en een voetklavier gehad hebben; mogelijk 2 klav.
 1775 St. Mary's Roman Catholic Church, Lancaster, Pa.
 1775 Evangelical Lutheran Church, Frederick, Md.
 1776 Lutheran and Reformed Church, Easton, Pa.
 1 klav., 8 reg.
 1776 Single Brethren's House, Bethlehem, Pa.
 1777 Single Brethern's House, Lititz, Pa.
 1780 Mr. Fischer, York, Pa.
 1782 Moravian Chapel, Hope, N.J.
 1783 Hagerstown, Md.
 1784 German Reformed Church, Egypt, Pa.
 1787 Moravian Church, Lititz, Pa.
 1 klav. & ped., 9 reg.; bestaat nog, is opgeslagen in Lititz.
 1790 Zion Lutheran Church, Philadelphia, Pa.
 3 klav. & ped., 34 reg.
 1791 Zion Lutheran Church, Spring City, Pa.
 1 klav., 6 reg.; bewaard in bespeelbare toestand.
 1793 Moravian Church, Graceham, Md.
 1 klav., 4 reg.; bewaard in bespeelbare toestand; thans te
 Lititz.
 1793 Moravian Chapel, Nazareth, Pa.
 1 klav. & ped., 9 reg.; de orgelkast is bewaard.
 1795 German Reformed Church, Philadelphia, Pa.
 1795 St. John's German Reformed Church (Hain's), Berks Co., Pa.
 1795 «Guts' Town»
 Kan een heropbouw of renovatie zijn van een vroeger orgel.
 1796 Zion Lutheran Church, Baltimore, Md.
 1797 Ziegel Union Church, Mancungie, Lehigh Co., Pa.
 1798 Lutheran Reformed Church, Tohickon, Pa.
 1798 Moravian Chapel, Salem, N.C.
 1 klav., 5 reg.; bewaard in bespeelbare toestand;
 thans in de kapel van Single Brethren's House, Old Salem.
 1798 Single Sister's House, Lititz, Pa.
 1799 Moravian Church, Lancaster, Pa.
 1799 St. John's Lutheran Church, Montgomery Co., Pa.
 1800 Moravian Church, Salem, N.C.
 thans opgeslagen in Old Salem; is het enige tweeklaviers-orgel
 dat bewaard is.
 1801 St. Stephen's German Reformed Church, New Holland, Pa.
 1 klav., 10 reg.
 1802 Hebron Evangelical Lutheran Church, Madison, Va.
 1 klav., 8 reg.; bewaard en bespeelbaar.
 1804 Christ Lutheran Church, York, Pa.
 1 klav. & ped. (25 toetsen), 11 reg.; bewaard en bespeelbaar,
 thans in Historical Society, York, Pa.

Enkele representatieve disposities van Tannenberg-orgels (8)

I. Een 1-klaviers orgel, gebouwd in 1802 voor Hebron Evan-
gelical Lutheran Church, Madison, Virginia.

Dulcis	8'
Gedackt	8'
Principal	4'
Flute	4'
Quinta	3'
Fifteenth	2'
Terzian	C = 1 3/5', c' = 3 1/5'
Mixtur	II

manuaalomvang : C-f''', 54 toetsen

mixtuursamenstelling :	C	c'
	—	—
	1 1/3	4'
	1'	2 2/3'

II. Een 1-klaviers orgel, gebouwd in 1791 voor de Zion Lutheran
Church, Spring City, Pennsylvania.

Principal	8'
Gedackt	8'
Dulciana	8'
Octav	4'
Hohl Flote	4'
Super Octav	2'

manuaalomvang : C-d''', 51 toetsen.

III. Een 2-klaviers orgel, gebouwd in 1770 voor de German
Reformed Church, Lancaster, Pennsylvania.

<i>Onderklavier, of hoofdwerk :</i>		<i>Bovenklavier :</i>	
Principal	8' (metaal)	Principal (metaal)	4'
Octave	4' »	Flauto Traversa (met.)	8' Disc.
Supper Octave	2' »	Quinta Tona	8'
Quinta	6' »	Hautboy	8' B/D
Viol de Gambe	8' »	Floet duo (= "douce")	4' (hout)
Mixtur	IV »		
Gross Gedackt	8' »	<i>Pedaal :</i>	
Klein Gedackt	4' »	Supbass (hout)	16'
		Violon (hout)	4'

IV. Een 3-klaviers orgel, gebouwd in 1790 voor de Zion Lutheran Church, Philadelphia, Pennsylvania.

Hoofdwerk :

1. Principal	8'
2. Quintaden	16'
3. Gambe	8'
4. Gemshorn	8'
5. Gedackt	8'
6. Trompete	8'
7. Octave	4'
8. Quinte	3'
9. Octave	2'
10. Flöte	4'
11. Mixture	IV-VI

Echo (vanaf f°) :

1. Dulcian	8'
2. Flot Traver	8'
3. Rohr Flot	8'
4. Hautbois	8'
5. Fistula oct.	4'
6. Nachthorn	4'
7. Echo Bass	8'

Bovenwerk :

1. Princip. dulc.	8'
2. Quinta dena	8'
3. Vox Humana	8'
4. Flote amab.	8'
5. Gedackt	8'
6. Nachthorn	4'
7. Solicet	4'
8. Hohlflöte	2'
9. Cimbél	IV
10. Fistel quint	3'

Pedaal :

1. Principal Bass	16'
2. Posaune	16'
3. Quinta	6'
4. Subbass	16'
5. Octav Bass	8'
6. Octave	4'

Cimbél Stern, Sperr Ventill, twee koppelingen, Tremolo.

Bijvoegsel.

De rol van organist in de Moravische Gemeenschappen

Heden is Bethlehem in Pennsylvania het meest bekend als « staal stad », waar elk jaar voor miljoenen dollars staal gemaakt wordt. Wat een verschil met de prille jaren van de eerste nederzettingen ! Er wordt meestal verteld dat de stad aan haar naam kwam vanwege een kerstliedje. Op kerstavond 1741 waren de mensen voor een godsdienstige plechtigheid in een hut rond het vuur geschaard. De dominee, wiens gedachten bij het kerstekind en de kribbe in Bethlehem verwijlden, stond plots recht en begaf zich in dat deel van de woonst waar het vee ondergebracht was. Al stappende zong hij het vertrouwde liedje

« Niet Jerusalem
 maar Bethlehem
 schonk ons dat wat
 het leven zin gaf
 Niet Jerusalem »

Men beweert dat deze woorden aanleiding gaven tot de naam van de nieuwe nederzetting.

Van in aanvang speelde muziek een belangrijke rol in het leven van de nieuwe stichting Bethlehem. Vermits de kerk het centrale brandpunt was van de hele nederzetting, was de rol van organist duidelijk en van groot belang. Er waren minstens zes geoefende spelers in Bethlehem ; elk speelde om beurt, eens in de zes weken. Er werd geëist dat elke organist zowat vierhonderd koraalmelodiën uit het geheugen (!) kende. En van buiten kennen volstond nog niet, ze moesten ze kunnen spelen in elke toonaard waarin de voorganger mocht beginnen zingen ! (maar goed dat deze praktijk niet meer bestaat in de huidige protestantse kerken, want niet weinigen onder ons zouden nog werkloos worden).

Het was een gewoonte dat de predikant die de kerkdienst vooringing, de samenzang inzette. Dit gebeurde zonder aankondiging van tekst of zangwijze. Organist en gemeente moesten maar invallen van zohaast ze de hymne hadden herkend. De organisten werden niet beschouwd als beroepsmensen ; ondanks hun inspanningen werden ze niet vergoed voor hun dienst op zondagmorgen. Ze oefenden tijdens de week allen een ander beroep uit zoals tingietier, smid, horlogemaker of boekbinder.

Bovendien werden er, buiten de zondagdiensten, regelmatig tijdens de week « zangstonen » gehouden. Bij deze gelegenheden hield de dominee geen prediking, maar hij en de gemeente zongen afwisselend diverse gezangen.

De rol van de organist beperkte zich niet tot die van kerkmusicus. Muziek van Haydn, Händel en Bach — zowel gewijde als profane — werd regelmatig in festivals uitgevoerd het hele jaar door. De gebruikelijke continuo-partijen, op orgel of klavecimbél, kwamen daarbij de organisten toe.

Het verhaal van de Bethlehemse nederzetting is innemend, en zijn bevolking droeg op aanzienlijke manier bij tot de groei van het muzikaal gebeuren in de Verenigde Staten. Kortom, muziek maakte evengoed deel uit van hun leven als eten en drinken, en ze zouden niet zonder gekund hebben. Hadden zij de belangrijke rol van orgel en organist niet zo goed ingeschat, dan zou hun muziekbeleving heel wat minder aangenaam geweest zijn en dan zou de muziekcultuur in de Verenigde Staten een stuk armer geweest zijn.

VOETNOTEN :

1. A.I.M. Kat, *De Geschiedenis der Kerkmuziek in de Nederlanden sedert de hervorming*, Hilversum, 1939, blz. 206 e.v.
2. F. Vonk, *Orgels en organisten in de N.H. Kerk aan de haven Waalwijk*, Eindhoven, 1986, blz. 46-52.

Voetnoten :

1. «Record of America: A Reference History of the U.S.», Joseph Mc Carthy, Carles Scribner and Sons, New York, deel 5, 1974, blz. 260.
2. Orpha Ochse: «A History of the Organ in the United States», Indiana University Press, Bloomington, 1975, blz. 16.
3. id., blz. 16.
4. id., blz. 17.
5. id., blz. 53.
6. id., blz. 54-55.
7. id., blz. 58-60.
8. id., blz. 60-62.

SUPPLEMENTAIRE BRONNEN

Sarah Laubenstein: «Two Early American Organ Builders», in 'Music', tijdschrift van de AGO/RCCO, dec. 1975.
The Lititz Moravian Archives, Pennsylvania.
The Historical Organ Society, United States.
«Grove's Dictionary of Music and Musicians», Stanly Sadie, Mc Millan Press, delen 12 en 18.
Friedrich Blume: «Protestant Church Music in America», Northon Publishing Company.
Donald M. Mc Corkle: «Prelude to a History of the American Moravian Organ in the United States».
Hazel Gertrude Kinsella: «History Sings», The University Publishing Company, 1940.

KIT STOUT:

- B. Music in Church Music and Organ / Westminster College, Pennsylvania.
- Master of Sacred Music / College-Conservatory of Music, Univ. Cincinnati.
- post-graduat Lemmensinstituut, België & Kopenhagen, Denemarken.
- doctoraatsstudie orgelspel en literatuur / Indiana Univ., Bloomington.
- Mevr. Stout heeft muziekonderricht gegeven in Denemarken en Engeland, en heeft als organist-kapelmeester gefungeerd in de U.S.A. en Denemarken.
- momenteel free-lance kerkmusicus en docente.

ADDENDUM

Van G.A. Sorge is een handleiding bekend, getiteld «Die gemein gehaltene Kunst der Mensuration der Orgelpfeiffen». Het enig bekende exemplaar in handschrift daarvan is gericht «An die Brüder und Freunde in Pennsylvania...» en door Sorge ondertekend 8 oktober 1764. Het valt nauwelijks te betwijfelen dat dit theoretisch werk gericht was aan Tannenberg, die via zijn leermeester Klemm, contacten kan gehad hebben met Sorge. Het handschrift is in 1978 facsimile uitgegeven door Frits Knuf als nr. 33 in de reeks Bibliotheca Organologica, begeleid van een Engelse vertaling.

P.R.

Het contract van het P. Goldfus-orgel

J.-P. FELIX

In het voorgaand nummer verscheen een artikel over het orgel van de kerk van het Groot Begijnhof te Leuven (1). Sedert lang wist men (2) dat Peeter GOLTFUS het orgel gebouwd heeft. Daarenboven wijst het chronogram dat voorkomt op de orgelkast op het jaar van zijn afwerking: 1692.

Niettegenstaande er regelmatig steekproeven verricht werden in de minuten van de Leuvense notarissen, bleef het aannemingskontraat over het bouwen van het orgel, lange tijd onvindbaar. Dat is niet te verwonderen aangezien er toen te Leuven 72 notarissen waren waarvoor deze akt kon verleden zijn. Het komt wel over als het zoeken van een speld in een hooimijt.

Volharding en veel geluk, dat laatste moet gezegd, waren nodig om het fameus kontraat te vinden. Het werd ondertekend op 2 juni 1690 voor notaris A. De Vreck, tussen de orgelmaker Peeter Goldfus uit Haacht en Johannes Cornelius Claessens, pastoor van het Groot Begijnhof te Leuven, alsook de groot hofmeesteres (grootjuffrouw) en enkele begijnen.

In het kontraat werden de spelen vermeld voorzien voor dit instrument met één klavier met 45 toetsen (C-c" met verkorte basoktaaf) en aangehaakt pedaal met een oktaaf:

Prestant 8
Holpijpe 8
Fluijt 4
Octaeff 4

Tiers 1½ b+d (men had eerst geschreven «Opene quint 3 voet»)

Superoctaeff 2
Quint fluijt 3 b+d
Flajolet 2 b+d
Sesquialter II b+d
Mixture IV
Cymbale III
Cornet IV (d)
Trompet 8 b+d

Nachtegael
Ventil
Tremblant

Drie blaasbalgen werden voorgeschreven voor de nodige windvoorziening.

Dit orgel heeft 1.150 guldens gekost, te betalen in 4 schijven : 325 fl comptant, 200 fl 6 maanden later, nog 300 fl binnen het jaar en de resterende 325 fl 6 maanden nadien. De voorwaarden waren nogal zwaar voor de orgelmaker want hij moest het orgel hetzelfde jaar afgewerkt hebben op straf van boete voor laat-tijdigheid ten bedrage van 100 guldens die zouden afgehouden worden op het aannemingsbedrag. De orgelbouwer ging eveneens de verbintenis aan het orgel op zijn kosten 10 jaar lang te onderhouden. Abraham Frederik Goltfus, notaris te Haacht, stelde zich financieël borg ingeval zijn broer Peeter zou overlijden tijdens de uitvoering der werken.

Het is interessant te signaleren dat Peeter Paepen, organist aan de collegiale Sint-Pieterskerk te Leuven, aanwezig was bij de ondertekening van de akte.

Het orgelkontraat was dus onbekend op het ogenblik van het opstellen van het restauratieproject en de realisatie van de restauratiewerken. Gelukkig is er weinig verschil te bemerken tussen de samenstelling volgens het kontraat en de gerealiseerde toestand. Trouwens kan er aangetoond worden aan de hand van de pijproosters en pijpstokken, dat Goltfus niet letterlijk het onderschreven kontraat is nagekomen. Dit is zeker het geval met de Mixture, die volgens het kontraat vier koren zou gehad hebben terwijl ze reëel slechts drie koren telt ; met uitzondering voor de verkorte basoktaaf, waar er inderdaad vier koren aanwezig zijn.

Volgens de mening van de orgeldeskundige Gabriël Loncke, was er wellicht geen flajolet 2 voet aanwezig, maar wel een larigot $1\frac{1}{3}$.

Hij steunt zich op zijn praktische ervaring omtrent het verbouwen (of ombouwen) van bepaalde spelen tijdens de romantische periode. Tijdens de romantische periode had wellicht een flajolet twee voet meer « genade » gevonden om niet getransformeerd te worden dan een hoge kwintklank $1\frac{1}{3}$ -voet. Spelen die tijdens de romantische strekking opgeofferd werden waren :

terts, larigot, nasard, fourniture, cymbale en seskwialter. Schyven typeerde deze spelen als « trop criard ». Met de samenstelling van de spelen voorzien in het aannemingskontraat met Goltfus en de samenstelling voorgeschreven in het restauratieproject van de ontwerper is slechts de larigot $1\frac{1}{3}$ ' (i.p.v. de flajolet 2') de uitzondering.

Dat de ontwerper ooit prestant 4 heeft geschreven in het restauratieproject i.p.v. Octaëff 4 zoals vermeld op het Goltfus-kontraat, en nog enkele dergelijke benamingen, zijn nu precies niet van die aard om te wijzen dat niet alles ernstig werd onderzocht bij het opmaken van het bestek der restauratiewerken.

(*Technische gegevens en vertaling : Gabriël Loncke*).

Voetnoten :

1. A. FAUCONNIER, *Het Peter Goltfuss-orgel (1692) in de Begijnhofkerk te Leuven*, in : *Orgelkunst*, X, 1987, nr. 2, p. 3-21.
2. J.-P. FELIX, *L'orgue du Grand Béguinage de Louvain*, in : *Bulletin de la Société d'Histoire et d'Archéologie de Louvain et environs*, X, 1970, p. 69-80.

Contract voor het bouwen van een 8-voetsorgel door Peter Goltfus, voor het Groot-Begijnhofkerk te Leuven (2 juni 1690).

— BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, Notarissen, nr. 12.390 : notaris Jacques A. DE VRECK, Leuven.

Compareerden op heden den ij^{en} Juny 1690 voor my Not(ari)s & de getuyghen naerbes(chreve)n den Eerw: heere & m(eeste)r Jo(ann)es Cornelius Claessens Licentiaet jnde h. Godtheyt pastoir van (den) Grooten Begynhove, Jouff^e Martina Martini, Jouff^e Maria Timmermans, & Jouff^e Maria Barbara Legius & Jouff^e Gertrudis van Boeckel groote hofmeesteresse van (den) selven Begynhove ter eenre, & m(eeste)r peeter Goltfus Orghelmaecker van synen stiele woonen(de) tot haecht ter andere zyden, welcke comparanten hebben verclaert & verclaeren by desen veraccordeert te syn over het maecken van eene nieuwe Orghel jnde kercke vanden v(oorschreve)n Begynhove jnder vueghen als volght : als te weten dat den tweeden comp(aran)t aldaer gelooft te maecken en te stellen een loffel(yck) orgel bestaende in een prestant van acht voeten, een holpype van acht voeten, fluyt vier voeten, octaëff vier voeten, tiers anderhalven voet gesneden (in plaats van : opene quint dry voet, geschrapt), superoctaëff twee voet, quint fluyt dry voet gesneden, flajolet twee voet gesneden, seskwialter naer den eysch van het werk gesneden, mixture vier pypen, Cymbale dry pypen, Cornet vier pypen, Trompet acht voet gesneden, nachtegael, ventil, tremblant, pedael van een octaëff, drye nieuwe blaesbalcken naer den eysch van het werck,

een nieuw clawier groot vyffenviertich toetsen beneffens een nieuw secreet, ende dat voor de somme van elff hondert vyfftych guldens te betaelen in vier payementen als te weten contant drye hondert & vyffentwintich gul(dens) die hy alsnu bekent in couranten gelde van wegghen die j^e comp(arant)en ontfanghen te hebben, het ij^e payenment sesse maenden naer date deser twee hondert gul(dens), binnen sjaers voor de derde paye(ment) noch drye hondert gul(dens), ende voor die vierde & leste paye(ment) sesse maenden daer naer de restere(nde) drye hondert & vyffentwintich gul(dens), op conditie dat den voors. tweeden Comp(aran)t de voors. Orgel sal moeten volmaecken & in staet gestelt hebben binnen sjaers, op pene & verbeurte van hondert gul(dens) die de v(oors.) j^e Comp(arant)en in dien gevalle sullen affhauden vandee voors. geheele somme, (nochtans gereserveert sieckte, werd geschrap). Item sullen die j^e Comp(aran)ten aenden ij^{en} Comp(arant) & een jonxken moeten geven cost & dranck gedurende den tydt van drye maenden, jnde Infirmerey vanden voors. Begynhove. Item gelooft den voors. ij Comp(aran)t den voors. Orgel in staet gestelt synde, tsynen coste behoorlyck t'onderhouden gedurende den tydt van thien naestvolgende jaeren, jn cas hy al(...) in leven is. Item jn cas den ij^{en} Comp(aran)t quaeme afflychie te worden alleer het werck sal volmaeckt wesen, sal naer proportie van het werck datter soude mancqueren, volghens het oordeel van meesters hen des verstaende worden gerefundeert, ende het werck in staet gestelt synde sal t'selve jnsgelyck gevisiteert worden by meesters hun des verstaende. Alle welke conditien gelooft den voors. tweeden comp(aran)t wel & loffelycken te volbrengghen onder obligatie van synen persoon & goederen p(rese)nt & toecom(en)de. Fignantel(yck) syn kindts gedeelte hem vuyten hoofde synde Auders competeren(de), ende om de voors. j^e Comp(aran)ten over allen tghene voors. is noch naerder te versekeren soo js alhier medegecompareert Sr. Abraham Fredricq Goltfus drossart der Baenderye van Rooss (?) etca. Broeder des voors. ij^e Comp(aran)ts den welcken hen voor den selven synen Broeder & Cautionaris onder gelycke obligatie submissie & voors. als voor. Des gelooft den ges. voors. ij^{en} Comp(aran)t den selven synen Borghe hier over altydts costeloos & schaedeloos te garanderen onder de selve obligatie als boven. Constitueren(de) tot dien den selven ij^{en} Comp(aran)t & synen Borghe onwederroepe(lyck) eenjeder Thoonder deser om tghene voors. staet te doen & laeten vernieuwen jnden souverainen Raede van Brabant, voor die heren Meyer & Schepenen deser Stadt & voor allen andere heren & heren & aldaer te consenteren in volontaire condemnatie sonder voorgaen(de) daeghement Promittentes hinc jnde ratum (?) obligan(tes) submitten(tes) ac R(...)es in forma.

Actum binnen Loven ten pre(sen)tien van d'heer peeter papen Organist, & van J. facq van Veltum als Getuyghen hier toe geroepen hebben de voors. Comp(aran)ten & borghe dese beneffens my Not(ari)s ond(ertecken)t,

(get. :) J.C. Claessens.
 Marina Marini.
 Maria Timmermans.
 Maria Barbara Legius.
 Gertrudis Van Boekel.
 Peeter Goltfus.
 Ab(raham) F(reder)ic Goltfus.
 dross(art)t van Rossteich(...).
 Quod attertor
 A. De Vreck Not(arai)s.

Kan het orgel een hedendaags componist nog in zijn ban houden?

Inleiding tot het eigen orgelwerk

Frans GEYSEN

Spreeken in lyrische bewoordingen over eigen werk wordt allicht zelfgenoegzaamheid, pretentie, navelstaarderij verweten. Vandaar dat ik in het onderhavig geval eerder mijn toevlucht zal nemen tot werkbeschrijvingen en bijbrengen van inlichtingen aangaande het geestelijk klimaat van ontstaan met het beoogde gevolg — geslaagd of niet geslaagd — betreffende mijn composities, voor orgel gedacht, met name :

de klank van ruis, 1974

de grote variatie, 1975

twee orgels, 1974

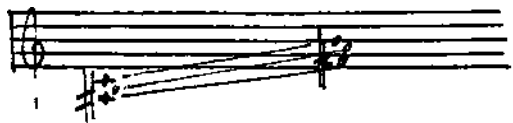
orgelstuk, 1977

in nomine C', 1978

'De klank van ruis' en 'twee orgels' werden ooit ingestudeerd en privé uitgevoerd, nimmer tijdens een openbaar concert. De andere werken bleven onbeluisterd en onbespeeld. Deze stukken ontstonden niet op bestelling maar passeerden wel de handen van bevriende en ontmoette organisten. Het niet uitvoeren heeft nooit de wederzijdse relaties in de weg gestaan. De stilistiek en estetik van deze muziek maakt de huiver voor uitvoering trouwens voor een stuk begrijpelijk : het valt niet mee deze monotone sterk verinnerlijkte structuren een elan te verlenen dat de luisteraars bij de oren grijpt, hun zintuigelijke ontvangers meedogenloos op sleeptouw neemt, en als uitvoerder met niet aflatende taaiheid én betrokkenheid het niet denkbeeldige spook van verveling en onbehagen permanent de kop te weten in te drukken. Deze composities doen het bovendien niet steeds om het even waar en wanneer ook : er is kieskeurigheid en kiesheid van doen zoals bv. ook bij specifiek erotische bedrijvigheid gewenst zou zijn. Ofschoon wel met de nodige zin voor mede-

deelzaamheid gekomponeerd schuwen ze het grote gebeuren, betrachten ze een zekere mate van isolement, van beslotenheid, van eenzelfvigheid : ze worden liefst op zichzelf beluisterd en niet meteen gekipt in de mallemlen der vergelijkbaarheid. Wars van alle retoriek, van alle groot- en breedsprakerigheid leggen ze het bijgevolg niet aan op overtuigingskracht en betovering, wel op niet voor de hand liggende sensorische ontvankelijkheid. Menig lezer weet nu al geen blijf meer met zijn onwenningheid bij zoveel belijdenis : hij weze hiervan verderop gevrijwaard en uitgenodigd tot enige lezing van beschrijving der werken.

De klank van ruis begint met 3-tonengroepen, van drie tijdseenheden lengte in het pedaal, van twee in de linkerhand, van één tijdseenheid lengte per toon in de rechterhand. De groepen overspannen een kleine terts (grote sekunde + kleine sekunde stijgend) en liggen onderling op afstand van een kleine sekunde van elkaar bij de start. Langzamerhand verwijderen de groepen zich van elkaar : in zes stappen komt de rechterhand een kleine sekst hoger terecht, de linkerhand in vijf stappen een kwint hoger, en het pedaal bereikt in vier stappen een een kwart hogere ligging. Stand bij begin en einde van dit segment :

Van daaruit springen ze samen naar d'', van waaruit R. en L. per dueren van overeenkomstig 1 en 3 tijdseenheden een stijgende boog volvoeren terwijl Ped. per lengte van 5 tijdseenheden een dalende kurve bewerkstelligt. Wanneer ze alle drie terug d'' hebben vervoegd vallen ze overeenkomstig terug op het eindpunt van het eerste segment dat het beginpunt van het derde segment bepaalt en de volledige retrogradatie van dit eerste segment zal uitmaken. Schematisch tot op hier :

Onmiddellijk hierop volgt het spiegelbeeld van bovenstaand geheel :

eksakt wat de toonhoogteverhoudingen betreft als wel de relatie der ritmische lagen aangaat.

Waar de spiltonen in heel het muzikale gebeuren tot hiertoe bes-b waren, wordt een afsluitend staartstuk aangebracht op de uitbreiding gis-cis' met achtereenvolgens verankeringen in de tritonafstanden boven cis' en onder gis :

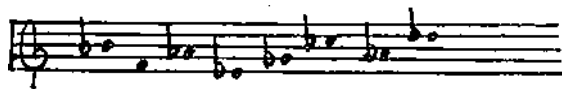

Slot : lang liggend as - des' = gis - dis''.

De technische uitdaging van het stuk bestaat in de perfecte zelfstandigheidsbetrachting der drie stemmen (trio !) enerzijds ; anderzijds in het uitdokteren van een adequate registratie vooral naar de diepte toe van het grote spiegelbeeld, waar het spel van R. onder deze van Ped. dient te klinken en men zo wat over enige 16' in de rechterhand dient te beschikken. (Bepaalde zelf- en andere kritiek mogelijks dient hier niet ontlopen te worden : het is niet tegen de geest van het werk wanneer de stemplaatsing tussen R. en Ped. zou uitgewisseld worden ; recentelijk is gebleken dat het lucied initiatief van zoveel practischer ingestelde uitvoerders mijn werk in de vaart der fascinatie wist op te voeren !).

De grote variatie is zo mogelijk nog een langdradiger stuk omdat de onderscheidene toonhoogteverdeling over de drie partijen (R(echter-), L(inkerhand) en Ped(aal) : eens te meer een trio) eenmaal vastgelegd, permanent het hele stuk gehandhaafd blijft.

R. krijgt :

acht tonen die spiegelsymmetrisch zijn aangelegd per kwart- en kleine tert interval. L. is voorzien van vijf tonen :

bestaande uit de intervallen kleine tert, kleine secunde, kleine sekst, kleine tert ; met de kleine secunde naar de eerste toon terug wordt een gladde translatie der tonen over een grote tertsafstand uitgebouwd.

Ped. tenslotte speelt de tonen d', c', a.

De eerste groep bevat 1 herhaalde toon (as'), de tweede groep herhaalt 3 tonen uit de eerste groep (dis' = es', b' = ces', as'), de pedaalgroep is autonoom : tesamen is panchromatisme omnipresent.

Het geheel bestaat uit 13 segmenten :

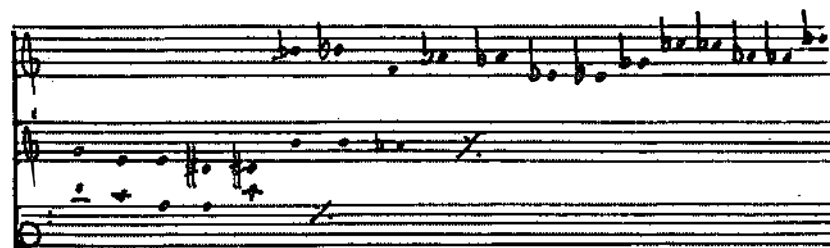
- 1- R. speelt tienmaal de notenvoorraad ;
- 2- R. en L. spelen samen hun respectievelijke tonen vijfmaal en achtmaal ;
- 3- R., L. en Ped. spelen samen hun respectievelijke tonen vijftien-, vierentwintig- en veertigmaal ;
- 4- R. speelt vijfmaal de notenvoorraad terwijl Ped. achtmaal een eerste ritmische uitbreiding geeft : d', d'. c', a, c' ;
- 5- R. herhaalt vijfmaal terwijl L. eveneens ritmisch uitbreidt : g', e', e', dis', b', b', as', as' en dit vijfmaal repeteert ;
- 6- L. herhaalt vijfmaal terwijl Ped. de uitbreiding van 4- achtmaal herhaalt ;
- 7- R. wordt uitgebreid :

en speelt vijftigmaal deze dertien-tonengroep ; L. breidt uit :

en speelt veertigmaal deze acht-tonengroep ; Ped. varieert tot : d', c', c', a, c' en repeteert vierenzestigmaal ; 8- is in zijn geheel een variante van 7-. Het aantal pulsaties per groep blijft hetzelfde maar de tonenherhaling per groep wordt gewijzigd :

R. voert vijftienmaal uit, L. vijftigmaal, Ped. veertigmaal. R. vormt een luifel van einde 7- over begin 8-.

9- alle noten worden met één ritmische puls verlengd uitgenomen de laatste c' van Ped. die het op één puls houdt. R. speelt veertigmaal haar tonengroepering, L. de hare vijftigmaal (de laatste maal tot acht tonen, waarbij de vijf resterende als luifel dienen naar 10- toe), en Ped. tenslotte trapt honderdenvijfmaal zijn acht-tonengroep.

10- T.a.v. het materiaal in 8- worden bij elke afzonderlijke toon er twee en bij elke dubbele toon er drie impulsen bijgevoegd, uitgezonderd de laatste c' van Ped. die slechts verdubbeld wordt. R. speelt twintigmaal haar pulserende tonensliert, L. tweeëndertigmaal de hare en Ped. tweeënvijftigmaal de zijne.

11- is een variante van 10-, zoals 8- van 7-. De tonenpulsaties per toon en per stem : 8 2 1 8 1 3 8 3 / 2 8 8 1 2 / 2 2 8 1 : tienmaal herhaalt R., zestienmaal L. en zesentwintigmaal Ped.

12- is nogmaals een variante van 10- : de pulserende tonen gedragen zich thans als volgt : 8 1 1 13 1 1 8 1 / 1 5 13 1 1 / 1 5 5 2 : R. houdt het nog vijfmaal uit, L. achtmaal en Ped. veertienmaal.

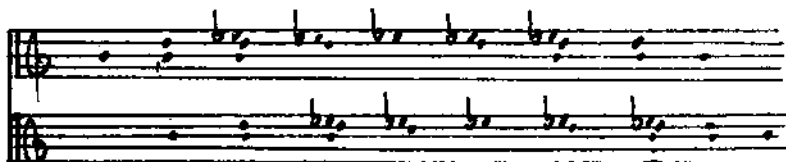
13- tenslotte — is de derde variante van 10 : 5 1 1 21 1 1 3 1 / 5 1 1 13 1 / 5 2 1 5 met vijfmaal, zevenmaal en twaalfmaal de herhaling der tonengroepen.

Ter nadere informatie weze erop gewezen dat de pulserende tonen ook als even zo lang liggende tonen mogen gespeeld worden; in achtning der pulsaties levert weliswaar een denderender gehoorservaring op. Haast voor de hand liggend is per episode een andere registratie te kiezen, waarbij een geleidelijke afname der klanksterkte moge gepaard gaan met de uitgewerkte verlenging (en/of verlangzaaming) der tonenimpulsen.

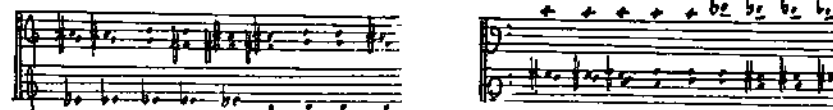
Uit hetzelfde jaar als 'de klank van ruis' stamt *twee orgels*. Het is een stuk voor twee positieforgels, in ieder geval een compositie voor uitsluitend manuaalspel. De eerste geleding bestaat uit twee dubbelcanons in vergroting en in spiegelsymmetrische orde, die in hun geheel nogmaals gespiegeld worden in een herhalings-schema van 3 2 1 1. De eerste canon berust op de intervallen grote sekunde, kleine sekunde en omgekeerd, een kleine tert overspannend, terwijl de tweede gebruik maakt van een dubbele stapeling van grote sekunde en kleine tert, tesamen een reine kwart omvattend.

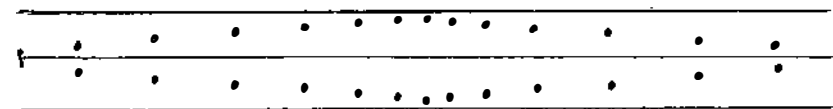
De tweede geleding bestaat uit twee kortere enkelvoudige canons alternerend voor de twee rechterhanden en achtereenvolgens gespiegeld in twee linkerhanden, op basis van een kleine tert met een kleine sekunde, tesamen een grote tert vormend. Deze canons culminereren in een spiegelsymmetrische dubbelcanon voor beide handen samen op de twee orgels met ekspanderende tonen uitwaaiërend.

De derde geleding pulseert de tonen ais'-b', g'-fis' en es'-d' middels overeenkomstig 2, 3 en 5 toonrepetities voor elk tonenpaar in het ene orgel, en in het andere identiek met de tonen f-e, gis-a en c'-des', waarna de twee orgels de beide structuren simultaan uitvoeren.

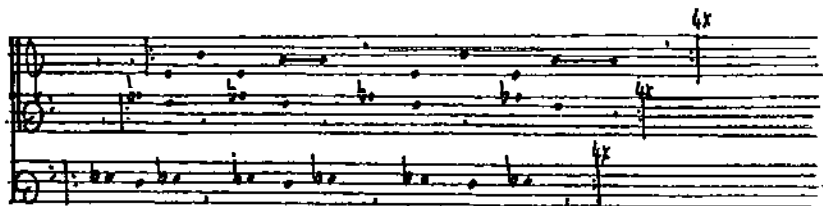
De vierde geleding oktaveert cis'', cis' en cis in het ene orgel terwijl het andere een dubbele chromatische boog trekt in versnelling en terug, terwijl daaropvolgend de rollen worden omgekeerd met de oktaviëring van d'', d' en d.

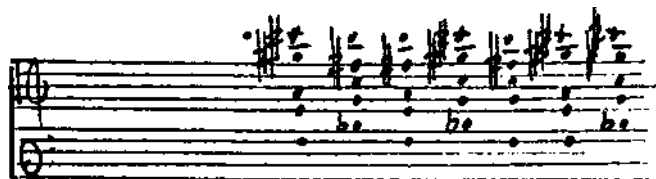
De vijfde geleding bestaat uit twee segmenten: het eerste stelt een uitbreiding van loopjes centraal van twee tot zes tonen, vierstemmig canonisch (twee aan twee), eerst stijgend, daarna dalend; het tweede segment vormt gearpeggieerde akkoorden, drie aan drie, stijgend en dalend, consecutief voor de twee orgels, om te besluiten met een dito akkoord simultaan in de twee orgels samen, het ene stijgend en het andere dalend (met fermatetekenen), beiden op afstand van de kwart b-e', de centrale as waarrond de hele organisatie draait en wentelt. Deze middel-puntzoekende tendens in de compositorische opbouw is een waarmerk van heel wat van mijn werken in het algemeen: het dynamiseren van kernen is in de muziek van het westen een vrij recent verschijnsel en/of vaak niet consequent doorgevoerd uit angst van voor warm- of koudbloedig te worden gehouden. Alsof muziek aan kristallijne schoonheid niet mag deelachtig zijn; of, van de weeromstuit, alsof de wereld van het organische aan geen symmetrie of andere geometrie zou onderhevig zijn? In het beeld van recente cosmologie wordt alsmaar duidelijker dat het onorganische onmerkbaar overgaat in het organische en dat

alle zogenaamde tegenstellingen de vrucht zijn van geëmotioneerde illusie en wellustig dagdromen, wensbeeld waaraan het huidig mensbeeld nog al te zeer verknocht blijkt te zijn.

Orgelstuk van een paar jaar later is weer een trio bestaande uit twee grote luiken gescheiden door een scharnierend en contrasterend middendeel. Het tonenmateriaal der luiken is tot het uiterste beperkt : R. speelt : e', b', e', a', L. : as, f en Ped. es, d, es.

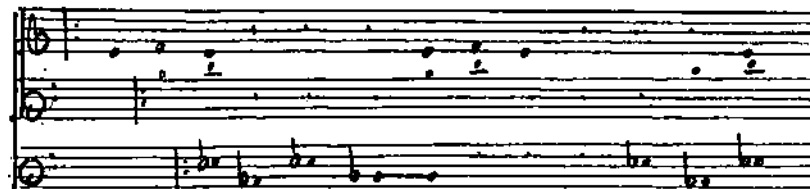
De drie stemmen starten met een gelijkdurend ritmisch schema van 12 pulsen dat ze viermaal herhalen. De 12 pulsen zijn per stem geordend als volgt : R. 5 (a' heeft de duur van twee pulsen) +1 puls rust, tweemaal ; L. 2+1 puls rust, viermaal ; Ped. 3+1 puls rust, driemaal. De drie stemmen zetten in op 1 puls van elkaar. Bij de tweede geleiding starten de stemmen op 2 pulsen van elkaar en verwijderen de tonegroepen zich nu per stem van elkaar door 2 pulsen rust ; deze geleiding wordt slechts éénmaal uitgevoerd. In de derde geleiding zetten de stemmen in op 3 pulsen van elkaar terwijl er thans 3 pulsen rust zijn tussen de tonengroepen per stem ; deze geleiding wordt herhaald. Het korte middenstuk is in twee geleidingen opgesplitst. Eerst speelt R. repeterend de twee kwarten gis''-cis''/fis''-b'', L. e'-a'/g'-c'' en Ped. de tonen f en bes.

Daaropvolgend speelt Ped. a en d', L. g-c'/bes-es' en R. fis'-b'/gis'-cis''.

Dit scharniergeedeelte wordt 'schel denderend' verklankt temidden de 'gedempt vlottende' luiken. Het tweede luik geeft de omgekeerde ritmische volgorde (tijdsordering) van de eerste, nu echter met de tonen : R. e', f', e', L. b, d' en Ped. es, As, es, Bes.

Wellicht is het niet onverdienstelijk betreffende dit soort componeren te wijzen op de fascinerende aanblik van gereide orgelpijpen op de voor hen geschikte doorboorde houten bedding, multidimensionaal gerangschikt in hun klankkastenmilieu. Een organist die niet alleen oor maar tevens oog heeft voor zulks pijpewerk kan er wellicht achterkomen hoe zulk (hier besproken) notenwerk het mutatis mutandis zou moeten kunnen maken. Welke orgelpartituur ook wordt maar wáár gemaakt door de bezieling en overtuiging die de organist, met de wind, de pijpen doorjaagt !

In nomine c' uit 1978 is het tot op nu laatste stuk dat ik voor orgel bedacht ; het is tevens, zoal niet het langste, in ieder geval het meest veelzijdige en hieromtrent ook stillistisch het sterkst aansluitend bij 'twee orgels'. Van g uit in R., L. en Ped. wordt stelselmatig het terrein uitgebreid tot de zeven tonen g, as, g, a, bes, c', b waaropvolgend de ganse groep kantelt naar f', e', f', es', d', c', des' wat even geleidelijk wordt afgebouwd tot f', e', f' waaraan g, as, g wordt ondergelegd die de uitleidingsfiguur zal concretiseren om naar de eerste elf daaropvolgende episodes over

te zwaaien. In hun geheel beschouwd beantwoorden ze aan de volgende vormschikking (de cursieve letters duiden op inversie of retrogradatie, zo ritmisch als tonig) :

$A(a+a)B(b+b)CD(d+d)CE(e+e)FGF H I(i+i)$.

A bestaat uit twee krachtige gespiegelde akkoorden in de beide handen, boven *f*' en onder *g*, met de complementaire tritonus (*fis*' , *c*' , *fis*) in Ped. er middenin. B groepeerd eerst de tonen *a*s en *b* in Ped. met *c*-unisonos, -octaven en -dubbeloctaven in de twee handen erboven ; vervolgend de tonen *d*' en *cis*' met *c*-ditos eronder. C wil een ruimtelijke klankvokatie waarmaken vanuit een tot vijfmaal toe versnellend en stijgend spiraalgetoonte waarboven L. enkele kleurrijke triades ontvouwt en nog hoger R. enkele weifelende tonen sprokkelt. D plaatst drie 3-tonengroepjes tegenover elkaar per rangschikking van 1+2 nml. *a*' en *gis*'-*fis*' , *f*' en *e*'-*d*' , *des*' en *e*'-*bes* in een ritmische verhouding van 6, 4 en 5 eenheden ; omgekeerd ontstaat vanaf het midden het gespiegelde ervan zo vertikaal als horizontaal met de tonen *b* en *c*'-*d*' , *g* en *as*-*bes* , *dis* en *e*-*fis*. Hierop volgt C : de spiraal komt thans van boven naar beneden in R. en Ped. sprokkelt ; L. houdt het bij het vorige in een lager oktaaf : i.p.v. vijfmaal wordt de spiraal driemaal gedraaid. E vervolgens bestaat weer eens uit een rechts en averechts luikje : tegenover R. die een amalgaam disparate klankjes van 2 tot 4 toontjes hanteert gegroepeerd in 11 ritmische eenheden, speelt L. de reine kwart *bes*-*s*' en Ped. de kleine sext *Fis*-*d* ; in het tweede luik gaat het amalgaam een lager oktaaf in bij L., terwijl de sext *ges*'-*bes*' in R. en de kwart *d*'-*a* in Ped. belandt. F laat, tegenover het vloeiende vlottende van E, een krachtiger en energetischer geluid horen voortgebracht door alternerende triade-formaties in de beide handen, tot driemaal toe afgebroken door een ferme pedaalstoot. Deze kompakte episode wordt afgelost door een vlinderig intermezzo G van losse tonen in de 3 partijen per kleine tertsafstand van elkaar gerangschikt waarna F omgekeerd weer toeslaat. Tegenover de tot hiertoe vrij strakke structuratie der geledingen gooit de nu volgende H grote ogen naar het onvoorspelbare : het lijkt er sterk op dat een herschikking met uitbreiding der tonen zoals in G het aanschijn mede heeft bepaald van het evasieve gehalte in deze voorlaatste episode die door de laatste I een niet mis te verstane halt wordt toegeroepen, in het herstel der oorspronkelijke ordeningscategorieën.

Hiermee belanden we aan het einde van deze betrachting enig licht te mogen bijbrengen over inhoud en intentie dezer orgelstukken ; wellicht schemert ook hier of daar iets door van het entoesiasme en de intensiteit waarmee ze gekomponoord werden voor een instrument dat hiertoe nog steeds gekoesterd wordt als meer dan een historisch relict !

Beschermde orgels

In bijgaande lijst worden opgesomd

- de orgels waarvoor een afzonderlijk K.B. is uitgevaardigd
- de orgels die expliciet vermeld zijn in een algemeen beschermingsbesluit (bv. van gebouw en inboedel).

Orgels die de facto beschermd zijn door een globaal beschermingsbesluit m.b.t. een gans gebouw, zijn hier niet opgenomen ; hiervoor wordt verwezen naar de integrale lijst van monumenten, stads- & dorpsgezichten en landschappen.

Provincie ANTWERPEN

Hoofdgemeente	Deelgemeente/Wijk	Kerk/Kapel
Antwerpen	Antwerpen-Schoonbroek	St.-Laurentius
Antwerpen	Berchem	St.-Willibrordus
Brasschaat	Brasschaat	St.-Antonius
Dessel	Witgoor	Heilige Familie
Essen	Essen-Horendonk	St.-Vincentius a Paulo
Geel	Bel	St.-Lambertus
Kontich	Kontich	St.-Martinus
Mechelen	Hombeek	St.-Martinus
Schelle	Schelle	St.-Petrus & Paulus
Sint-Amands	Lippelo	St.-Stephanus
Stabroek	Stabroek	St.-Catharina

Provincie BRABANT

<i>Hoofdgemeente</i>	<i>Deelgemeente/Wijk</i>	<i>Kerk/Kapel</i>
Aarschot	Gelrode	St.-Cornelius
Aarschot	Langdorp	St.-Pieter
Aarschot	Wolfsdonk	St.-Antonius
Affligem	Essene	Onze-Lieve-Vrouw
Asse	Bekkerzeel	St.-Godardus
Asse	Bollebeek	St.-Antonius
Asse	Relegem	St.-Jan Baptist
Beersel	Dworp	St.-Gorik
Begijnendijk	Betekom	St.-Laurentius
Bekkevoort	Assent	Onze-Lieve-Vrouw
Bekkevoort	Wersbeek	St.-Quirinus
Bertem	Korbeek-Dijle	St.-Bartholomeus
Bertem	Leefdaal	St.-Lambertus
Bierbeek	Korbeek-Lo	Heilig Kruis
Bierbeek	Lovenjoel	St.-Lambertus
Bierbeek	Opvelp	St.-Lambertus
Boortmeerbeek	Hever	Onze-Lieve-Vrouw
Boutersem	Boutersem	St.-Hilarius
Boutersem	Butsel	St.-Martinus
Boutersem	Kerkom	St.-Martinus
Boutersem	Neervelp	St.-Remigius
Boutersem	Willebringen	St.-Pieter's Banden
Diest	Deurne	St.-Engelbertus
Diest	Molenstede	Onze-Lieve-Vrouw
Diest	Schaffen	St.-Hubertus
Diest	Webbekom	St.-Trudo
Galmaarden	Tollebeek	St.-Martinus
Geetbets	Geetbets	St.-Paulus
Glabbeek-Zuurbemde	Attenrode	St.-Andries
Glabbeek-Zuurbemde	Glabbeek	St.-Niklaas
Glabbeek-Zuurbemde	Wever	St.-Antonius
Gooik	Kester	St.-Martinus
Gooik	Leerbeek	St.-Pieter
Gooik	Oetingen	St.-Ursmarus
Grimbergen	Borgt	St.-Salvator
Haacht	Tildonk	St.-Jan Baptist
Halle	Buizingen	St.-Vincentius
Halle	Essenbeek	St.-Jozef & Franciscus
Hoegaarden	Meldert	St.-Ermelindis
Hoegaarden	Outgaarden	St.-Niklaas
Holsbeek	Kortrijk-Dutsel	St.-Catharina
Holsbeek	St.-Pieters-Rode	St.-Pieter
Huldenberg	Neerijse	St.-Petrus & Paulus
Huldenberg	Ottenburg	St.-Niklaas
Kampenhout	Kampenhout	Onze-Lieve-Vrouw
Keerbergen	Keerbergen	voormalige St.-Michielskerk (orgel gedemonteerd opgeslagen)
Kortenaken	Kersbeek	St.-Servatius
Kortenaken	Ransberg	Onze-Lieve-Vrouw
Kortenaken	Waanrode	St.-Bartholomeus
Kortenbergh	Erps	St.-Amandus
Kortenbergh	Kwerps	St.-Pieter
Landen	Attenhoven	St.-Pieters' Banden
Landen	Eliksem	St.-Martinus
Landen	Laar	St.-Trudo

Landen	Neerlanden	St.-Aldegondis
Landen	Overwinden	St.-Aldegondis
Lennik	Eizeringen	St.-Ursula
Leuven	Leuven	St.-Jozef
Leuven	Wilsela	St.-Martinus
Linter	Neerhespen	St.-Mauritius
Linter	Neerlinter	St.-Foillanus
Linter	Orsmaal	St.-Pieter
Linter	Overhespen	St.-Sulpitius
Londerzeel	Malderen	St.-Amandus
Lubbeek	Lubbeek	St.-Martinus
Lubbeek	Pellenberg	St.-Pieter
Machelen	Diegem-Lo	O.-L.-Vr. v. VII Smarten
Meise	Rossem	St.-Medardus & Gildard.
Meise	Wolvertem	Onze-Lieve-Vrouw
Merchtem	Ossel	St.-Jan Baptist
Opwijk	Nijverseel	Onze-Lieve-Vrouw
Oud-Heverlee	Oud-Heverlee	St.-Anna
Oud-Heverlee	St.-Joris-Weert	St.-Joris
Overijse	Tombeek	St.-Bernardus
Pepingen	Bogaarden	St.-Theodorus
Pepingen	Elingen	St.-Amandus
Roosdaal	Borchtlombeek	St.-Amandus
Roosdaal	Strijtem	St.-Martinus
Scherpenheuvel-Zichem	Schoonderbuken	St.-Jozef & St.-Antonius van Padua
St.-Genesius-Rode	St.-Genesius-Rode	St.-Genesius
Tielt-Winge	Houwaart	St.-Denijs
Tielt-Winge	Kiezegem	St.-Pieter
Tielt-Winge	Meensel	St.-Matheus
Tielt-Winge	St.-Joris-Winge	St.-Joris
Tielt-Winge	Tielt	St.-Martinus
Tienen	Oorbeek	St.-Joris
Tienen	Oplinter	St.-Genoveva
Tienen	Overlaar	St.-Lambertus
Tienen	Vissenaken	St.-Pieters' Banden
Tremelo	Tremelo	Onze-Lieve-Vrouw
Vilvoorde	Houtem	St.-Antonius
Wezembeek-Oppem	Wezembeek-Oppem	St.-Pieters' Banden
Zaventem	St.-Stevens-Woluwe	St.-Stefaan
Zemst	Elewijt	St.-Hubertus
Zoutleeuw	Booienhoven	St.-Odulphus
Zoutleeuw	Dormaal	St.-Martinus
Zoutleeuw	Halle	St.-Bartholomeus

Provincie LIMBURG

<i>Hoofdgemeente</i>	<i>Deelgemeente/Wijk</i>	<i>Kerk/Kapel</i>
Hasselt	Hasselt-Godsheide	O.-L.-Vrouw Visitatie
Tessenderlo	Engsbergen	St.-Lucas

Provincie OOST-VLAANDEREN

<i>Hoofdgemeente</i>	<i>Deelgemeente/Wijk</i>	<i>Kerk/Kapel</i>
Aalst	Aalst	St.-Jozef
Aalst	Gijzegem	St.-Martinus
Aalst	Herdersem	Onze-Lieve-Vrouw
Berlare	Berlare	St.-Martinus

Berlare	Overmere	O.-L.-Vr. Hemelvaart
Beveren-Waas	Doel	Onze-Lieve-Vrouw
Beveren-Waas	Kallo	St.-Petrus & Paulus
Brakel	Elst	St.-Apollonia
Brakel	Everbeek	St.-Jozef
Brakel	Michelbeke	St.-Sebastiaan
Brakel	Zegelsem	St.-Ursmarus
Buggenhout	Buggenhout	St.-Niklaas
Deinze	Wontergem	St.-Agnes
Deinze	Zeveren	St.-Amandus
Dendermonde	Grembergen	St.-Margriet
Dendermonde	Schoonaarde	O.-L.-Vr. van VII Weeën
De Pinte	De Pinte	St.-Niklaas v. Tolentijn
Destelbergen	Heusden	Heilig Kruis
Eeklo	Eeklo	St.-Vincentius
Erpe-Mere	Aaigem	St.-Niklaas
Erpe-Mere	Bambrugge	St.-Martinus
Erpe-Mere	Burst	St.-Martinus
Erpe-Mere	Otergem	St.-Paulus' Bekering
Erpe-Mere	Vlekkem	St.-Lambertus
Evergem	Ertvelde	Kapel van Stoepe - Onze-Lieve-Vrouw
Evergem	Sleidinge	St.-Joris
Gavere	Dikkelvenne	St.-Petrus
Gent	Desteldonk	O.-L.-Vrouw Geboorte
Gent	Gent-Meulestede	St.-Antonius Abt
Gent	Gent-Muide	St.-Theresia
Gent	Gentbrugge	St.-Simon & Judas
Geraardsbergen	Idegem	St.-Pieters' Banden
Geraardsbergen	Moerbeke	Onze-Lieve-Vrouw
Geraardsbergen	Onkerzele	St.-Martinus
Geraardsbergen	Overboelare	St.-Aldegondis
Geraardsbergen	Schendelbeke	St.-Amandus
Geraardsbergen	Viane	St.-Amandus
Haaltert	Haaltert	St.-Gorik
Haaltert	Heldergem	St.-Amandus
Hamme	Hamme	St.-Anna
Hamme	Moerzeke	St.-Martinus
Herzele	Hillegem	St.-Bartholomeus
Herzele	St.-Antelinks	St.-Gertrudis
Herzele	St.-Lievens-Esse	St.-Martinus
Herzele	Steenhuize	O.-L.-Vrouw Hemelvaart
Herzele	Woubrechtgem	St.-Martinus
Kluisbergen	Ruien	St.-Cornelius
Kluisbergen	Zulzeke	St.-Jan in de Olie
Kruishoutem	Kruishoutem	St.-Eligius
Kruishoutem	Lede	St.-Dionysius
Kruishoutem	Lozer	O.-L.-Vrouw van Bijstand
Kruishoutem	Nokere	St.-Ursmarus
Lede	Smetlede	St.-Pharaïldis
Lede	Wanzele	St.-Bavo
Lierde	St.-Maria-Lierde	St.-Magdalena
Lochristi	Zeveneken	St.-Eligius
Lovendegem	Lovendegem	St.-Martinus
Maarkedal	Etikhove	St.-Britius
Maarkedal	Louise-Marie	O.-L.-Vr. van La Salette
Maarkedal	Maarke	St.-Eligius
Maldegem	Maldegem	St.-Barbara
Maldegem	Maldegem-Donk	St.-Jozef
Maldegem	Maldegem-Kleit	St.-Vincentius

Melle	Gontrode	St.-Bavo
Melle	Melle	St.-Martinus
Nazareth	Nazareth	Onze-Lieve-Vrouw
Nevele	Poesele	St.-Laurentius
Ninove	Aspelare	St.-Amandus
Ninove	Denderwindeke	St.-Petrus
Ninove	Neigem	St.-Margriet
Ninove	Voorde	St.-Pieters' Banden
Oosterzele	Oosterzele	St.-Gangulphus
Oudenaarde	Leupegem	St.-Amandus
St.-Gillis-Waas	De Klinge	O.-L.-Vrouw Hemelvaart
St.-Gillis-Waas	Meerdonk	St.-Cornelius
St.-Gillis-Waas	St.-Gillis	St.-Egidius
St.-Lievens-Houtem	Bavegem	St.-Onkomena
St.-Lievens-Houtem	Vlierzele	St.-Fledericus
St.-Lievens-Houtem	Zonnegem	St.-Stephanus
Temse	Steendorp	St.-Jan Evangelist
Waasmunster	Waasmunster-	St.-Jan Baptist
	Ruiterskerk	
Waasmunster	Sombeke	St.-Rochus
Wachtebeke	Wachtebeke	St.-Catharina
Wetteren	Wetteren-ten-Ede	St.-Anna
Wortegem-Petegem	Elsegem	St.-Maurus
Zele	ZeLe-Heikant	St.-Jozef & Antonius
Zelzate	Zelzate-Debbautshoek	St.-Antonius van Padua
Zottegem	Elene	O.-L.-Vr. Geboorte & St.-Jozef
Zottegem	Grotenberge	St.-Pieters' Banden & St.-Berlindis
Zottegem	Leeuwergem	St.-Amandus
Zulte	Machelen	St.-Michiel, Cornelius & Ghislenus
Zwalm	Hundelgem	St.-Amandus
Zwalm	Meilegem	St.-Martinus
Zwalm	Nederzwalm-Hermelgem	Alle Heiligen
Zwalm	St.-Blasius-Boekel	St.-Blasius

Provincie WEST-VLAANDEREN

<i>Hoofdgemeente</i>	<i>Deelgemeente/Wijk</i>	<i>Kerk/Kapel</i>
Alveringem	Stavele	St.-Jan-Onthoofding
Anzegem	Gijzelbrechtegem	St.-Mattheus
Brugge	Assebroek	O.-L.-Vrouw Onbevleete Ontvangen
		St.-Pieter
Harelbeke	Hulste	St.-Amandus
Ichtegem	Bekegem	St.-Jan Baptist
Jabbeke	Stalhille	St.-Vincentius
Knokke-Heist	Ramskapelle	St.-Pieter
Oostkamp	Oostkamp	Kapel van het oud St.-Janshospitaal (thans school)
Veurne	Veurne	

Stand op 31 december 1986.

Bron : Administratie voor Ruimtelijke Ordening en Leefmilieu
— Bestuur voor Monumenten en Landschappen —
Belliardstraat 18 — 1040 Brussel

Bouwstenen

Als bijkomende informatie bij het artikel over Ægidius-Franciscus van Peteghem in 'Orgelkunst' (X^o jg., 2, juni 1987), publiceren we enkele brieven die we terugvonden in het archief van de kathedraal te Mechelen.

Het betreft brieven van Pierre-François van Peteghem (1764-1844), zoon van Ægidius-Franciscus, aangaande achterstallige lonen met betrekking tot het orgel dat zijn vader en hij in de kathedraal gebouwd hadden in 1777-1781.

Verder zijn er twee brieven van Pierre-Charles (senior) van Peteghem, neef van voormelde Pierre-François, die o.m. een onderhoudscontract voorlegt aangaande hetzelfde orgel. Dat het Pierre-Charles sr. is die hier optreedt namens de Van Peteghem-familie, is te verklaren door het feit dat Pierre-François van Peteghem in 1797 de orgelmakersstiel had vaarwel gezegd. Wanneer Pierre-François in zijn eerste brief refereert naar « myne cosyns » bedoelt hij Pierre-Charles (sr.) en Lambert-Corneille (twee gebroers die zoals bekend meestal samenwerkten). Hoewel het in de brieven om zakelijke aangelegenheden gaat, vernemen we een aantal wetenswaardigheden over het Mechelse kathedraalorgel.

Gh.P. & P.R.

1. Brief afgestempeld te Gent, en gericht aan

Mijnheer Broers / ontrent de vischmerkt / & Mechelen.

Gend 3 January 1810

Mijnheer !

Ik hadde gemeynt volgens onse laeste afspraak voor den winter tot Mechelen te retour te connen zyn, maer tot Gend komendē, hebbe my grootelijke bedrogen gevonden in myne meyninge, want wy bevonden ons overlast van werk,

Ik moet met eene nieuwe orgel naer Westvlaenderen gaen vertrekken, en naer myne terugkomste, zal ik dan trāgten zoo haest mogelijk aen het versoek van D'heeren te komen voldoen. Ul Mr. en moet niet bezorgt zyn voor de orgel van St.Rombaut, er kan geene schaede meer opkomen door de onstellenisse.

In tusschen tyd, ende van wensch van een zalig nieuwjaer blijve met alle agtinge en offer van dienst.

Mynheer

Ul dienstwillig Dien^r

P.Chls. van Peteghem

2. Brief van P.-Fr. van Peteghem.

Gend 8 augusti 1810

Mijnheer L.Du Sart Mechelen

Deeze sal ul. overhandigt woorden door myne cosyns heere vanpeteghem die ul sal comniquere eene pro forma rekeninge myner goedt ind nog hebbende voor devoir van het orgel van St. Rombat, waer van ul nog wel personeel eens verhandelt hebbe of er geene middelen en waere de stad of kerk my dit saw vergoede alle dit door mijn vader saliger alle exact geannoteert is, ende wanneer hy ten dien tijde daer van de betaeling versogt, d'heer Pierré als agent van syne Eminentie den cardinal in onderhandelinge was met de heeren van de stad, hun voorhoudende het redelijk was, naedemael syn Eminentie de orgel geheel bekostigs te hebben, die aen de stad behoort dat de stad die betaeling saw doen volgens specificatie hier nevend, waer op de stad geene wijgering betoont heeft, dus nog moesten overeen komen met myn vaeder saliger, voor het jaerlyckx pension voor het onderhouden van het orgel, dus hebbe wy altoos ter goeder trouw voortgewerkt, hetsy de stad of syn Eminentie ons saw betaelt hebbe.

Het ongeluk heeft my meer tegengegaen door het inkomen der fransche, syn Eminentie het land heeft verlaeten, dus slegt bewijs daer kan vandoen door dien alles meest verbaelijk verhandelt is met den trésorir heer Van de Venne ende heer Pierré, twijffele geensints er briefwisselinge moete syn, van d'heer Pierré als agent van syn Eminentie aen de stad voor dat de stad tot saw bekostigen het .../....

het ongeluk van die humidityd aen d'orgel voorgevallen

cause het pensioen voor het onderhoud, van het jaer 1782 tot 1793 de verdere loopende jaeren is er geene exacte onderhoud geschiedenis wetende aen wie sig adresseren, is het constans de stad my schuldigh is die jaeren van onderhoud gelyk myn vader saliger

voor deeze altoos door de stad betaelt is geweest, ten tijde van het oud orgel.

Mynheer mogte ul versoeke van aen mijn cosijns raed en daet te geven aen wie sy sig sauw konnen best adresseren ende uwe hand te leenen by de actuele heeren van regeringe van de stad en kerk, sy sauwe willen in aendags nemen myne juste réclamationien, sult verpligten die d'eere heeft te syn met eene besondere danksegginge ende alle wederdinst

Ul. Dw.Dinaer

(.....*) van Peteghem

* Handtekening moeilijk te ontcijferen ; het betreft zonder twijfel Pierre-François.

3. Nota bijgevoegd bij voorgaande brief.

De tekst is blijkbaar nog opgesteld door Ægidius-Franciscus van Peteghem, en gekopieerd door zijn zoon.

Par P.F. (?) van Peteghem de Gand

Mémoire de la grande orgue de Malines que j'ai faite pour son Eminence le Cardinal archeveque de Malines etc. selon l'ordonnance du 8 janvier 1777 signé par son Eminence, laquelle a été achevée selon les conditions et que j'ai signé la même date, le 24 decembre 1781, étant la quatrième année selon ma promesse Le 24 juin 1782 je fus demandé par ordre de son Eminence de me rendre à Malines, au sujet que son Eminence avoit demande un certain Monsieur Bros, grand organiste de Rouen en france, qui fut accompagné de Mr. L'abbé ... (sic) maitre de chant de la dite Rouen, pour examiner et visiter l'orgue, ces Messieurs ont été très satisfait, ainsi que son Eminence le Cardinal archeveque, par laquelle j'ai acquitté mes devoirs et obligations jusqu'au 24 Juin 1782 avec contenance que dater de ce jour, je n'accorderai plus l'orgue sans être payé, les jours de Fêtes et sur tous les jours que son Eminence officie, de sorte que souvent j'ai fait six fois le voyage par année, même jusqu'au jour d'aujourd'hui, sans avoir eu aucun paiement pour l'accordement de l'orgue. Second Mémoire ; Monsieur Bros de Rouen fut tellement satisfait de l'orgue qu'il sollicita son Eminence pour y faire et y joindre de plus grands ouvrages qui se nomment un Ravalement dont j'ai du faire un projet malgré moi, mais Mr. Pierré me ménacoit que j'aurai été disgracié par son Eminence, je lui l'ai accordé

finalement et signé, mais le payement n'a pas seulement fait l'equivalent des materiaux.

le 14 janvier 1783 ai je encore reçu de la même date une ordonnance signé de son Eminence

Malheureusement le 19 mars 1784 survint un grande malheur à l'orgue, au sujet d'une grande humidité qui decendoit du sommet des murs de l'eglise, dans l'orgue, qui la rendit incapable d'être joué pour quoi j'ai du faire un voyage et où j'ai travaillé 4 jours, pour la rendre tout soit un peu praticable, ces voyages et journées ne sont pas payés.

L'orgue auroit du être demonté pour réparer a malheur, mais Mr. Pierré a voulu que cela fut à ma charge et même que j'en fus responsable, cette façon d'agir me mecontentoit beaucoup, vu qu'il ne vouloit consulter ni la raison ni penetrer d'ou cela provenoit, dans cet interval j'ai fini le ravalement le 29 septembre 1784 au jubilé de son Eminence et puis Monsieur Pierré étant convaincu d'ou provenoit ce malheur, il a consulté Monsieur van de Venne trésorier de la ville, pour éviter humidité, qu'on a empêché après, de façon qu'il m'a prié de tout restorer, en m'alegant que son Eminence, n'envidit pas le salaire d'un ouvrier a qui il avoit donné sa parole, le 2 janvier 1787, j'ai commencé à demonter les deux Grandes orgues.

Compte le l'ouvrage si-dessus mentionné

Par Æ.Fr. van Peteghem

Du 2 Janvier 1787 jusqu'au 26 mai, j'ai travaillé moi même 116 jours a C 3 par jour	C 348
mon fils du 6 avril jusqu'au 26 mai	
42 jours à C 2,2	88,4
un de mes ouvriers Liévin Pannemaker depuis le 14 janvier jusqu'au 20 mars	
30 jours à 26 sols	39
	<hr/>
	C 475,4
La note ci précédente du 26 mars 1786 pour l'accordement de l'orgue depuis le 24 Juin 1782 jusqu'au 24 Juin 1793 comme il est marqué ci devant	30
	<hr/>
	462

Total C 967,4

4. Onderhoudscontract met P. Ch. van Peteghem.

Opstel ende conditien tot het Jaerlijks stellen van d'orgel der Metropolitaene kerke van St Rombaut binnen de stad Mechelen voor de somme van dertig guldens cours. s'jaers syn als volgt.

1. Alle de tongwerken die bestaen in elf registers te weten 5 in de twee grote orgels 3 in het positief en 3 in het pedael separé ofte ravalement die door veranderinge van het weder ofte climaet van de logt menigmael van thoon veranderen moeten twee-mael in het jaer gestemt worden het welk moet syn ontrent sinxen ofte venerabel-dag, en Alderheyligen (voor ofte daernaer) nôta dat de kerke sal gehauden zyn den blaeser te betaelen

2. Als wanneer dat een clauwier ofte soupatten iet blijft haeperen t zelve ook te restaureren

3. De zeven blaesbalken die zauden wint verliesen daer het leer versleten is, daer ander up te lymen.

Voorders is het gebruyk, ende ook nootsaekelyk dat alle 16 a 17 jaeren de orgel alle pypen uytgenomen worden; de secreten mouvementen ende kassen van binnen te kuysschen

Ende alle pypen naer dat sy van stuk tot stuk gesuyvert zyn wederom te placeren, en in goeden toon te stellen, het welk alsdan moet particulier betaelt worden.

Nôta daer dit voorenstaende pensioen synen ingang zal nemen met Alderheyligen van desen loopende jaere 1810 en zal komen te vervallen met Alderheyligen dag 1811

Welke conditien ik aengenomen hebbe, nogtans op conditie dat het voorschreve van de conditien wederroepelyk is wie van bijde partijen gelieft.

actum Mechelen den 25 augusti 1810

P.Naulaerts Can.S.Rumold.

P.Chr. van Peteghem

5. Herhaald verzoek door P.Fr. van Peteghem.

Mechelen 29 Meert 1817

Aen Mynheeren der kerken Raed van St Rombaut kerke te Mechelen

Mynheeren

By mynen brief van 8 aug 1810 als copye hier nevens gaende,

hebbe gesoliciteert de regering der stad en kerke saude gelieven in andagt nemen mynen goedvind die hebbe relatief der orgel van St.Rombaut, die ik met myn vader saliger gemaekt hebbe

Ten teyde geen antwoord bekomende, ende als nu bemerke deese myne reclamatie geometeert is; Neme de vreyheyd Mynheeren U te resoliciteeren van te willen in andagt nemen myne Memorie hier nevens gaende van myn vader aengeteekent, bedraegt saement

f. 967 - 4

In dit vertrouwen hebbe d'eere seer waerlyk te syn, met eene besondere agting.

Uw Dw.Dienaer

P.Fr. van Peteghem

by St Michielskerk Gend

P.S. hebbe gelyke duplicas gegeeven aen den heer Maire en stad regeering om zig daer over gelieve gesaemelyk te verstaen.

6. Opnieuw herhaald verzoek door P.Fr. van Peteghem.

Gend, 27 Jan 1835

hoogweerdig heer.

Neme de vreyheyd van aen zyn hoogweerdigheyd kennis te geven myner verschyde sollicitatien en brief wisselingen die met de regeering der stad Mechelen gehad hebbe, zoo als by hier nevens gaende brief van 28 9bre 1833 van den heer Borgemeester Versnyten Neefs zult zien relatief mynen zoo langen goedvind op het orgel van St.Rombaut kerk, volgens rekening hier nevens bedraegt Brab.f. 967 - 4 het orgel is door zyn Eminentie den Cardinal Franckenberg zaeliger aen de stad present gedaen, de regeering zegt het hun niet aengaet en my kan adresseren aen de kerk regeering. mogte ik zyn hoogweerdigheyd versoeken van mynen zoo bilyken goedvind te willen in andagt nemen, zult verpligten die d'eere heeft zig te zyn met hoog agting ende eerbied

Uw oodmoedigen, onderdaenigen dienaer

P.Fr. van Peteghem

Aen zyn hoogweerdigheyd

Den Arts Biscop van Mechelen

Ter Bespreking

CASPER HONDERS : «Over Bachs schouder»

Uitgeverij J. Niemeyer, Groningen 1986, 149 pagina's.

Wie heeft niet gedroomd van een ontmoeting met J.S. Bach? Wat zal je hem vragen? in verband met de vertolking van zijn composities? Wil je wat weten over zijn visie op de instrumentenbouw en meereizen naar Halle, Naumburg en Dresden om er merkwaardige orgels te beluisteren en kritisch te horen bespreken?

Wil je meeluisteren in het Kaffeehaus te Leipzig, waar het Collegium Musicum het concerto voor vier clavecimbel van Vivaldi-Bach vertolkt met vader en de zonen Bach als solisten?

Niets van dit alles is mogelijk en toch kun je «over Bachs schouder» meekijken naar de mogelijke genesis van heel wat orgelwerken. Je zal er verrassende nieuwe horizonten zien opduiken.

Vroegere gedachten en stellingnamen zullen meer genuanceerd worden. Je zult Bachs stem horen spreken door zijn werk (blz. 7). Wij horen wat hij heeft gehoord. Is dat niet genoeg? (blz. 11). In de studie van Günther Stiller (1970) leren wij dat er te Leipzig in Bachs tijd geen sprake was van kerkelijke en liturgische afbrokkeling en neergang. Bach stond er als musicus vlak naast de predikant en de catecheet (blz. 20).

Vanuit voormelde studie kan met Honders gedacht worden «dat niemand optimaal Bachspeler en Bachinterpreet kan worden die ook niet de moeite neemt om zich, afgestemd op de Lutherse orthodoxie, theologisch — liturgisch — hymnologisch te scholen».

Luther gaf het lied van de gemeente een centrale plaats in de liturgie, ook tijdens de communie, waar ook instrumentale muziek beoefend werd. Aldus is Bachs beroemde chaconne voor soloviool bestemd voor het spelen «sub communionem», d.w.z. onder het Avondmaal.

Honders stelt met recht de vraag of Bach de «Siebzehn Choräle», zonder het koraal «Vor deinen Thron tret'ich hiermit» niet gebundeld heeft als «musica sub communionem». «Schmücke dich, o liebe Seele» is een uitgesproken avondmaalslied, «Jesus Christus, unser Heiland» eveneens, «O Lamm Gottes, unschuldig» is vanuit zijn oude traditie bij deze groep liederen onder te brengen. Andere koralen hebben een soortgelijk karakter gekregen in de uitwerking. Verder valt het op dat de bundel opent en besluit met een pinksterkoraal.

Leer en lied gingen hand in hand (p. 79). Dit wordt onder meer duidelijk bij de analyse van «Dies sind die heiligen zehn Gebot». De getallensymboliek krijgt een verwijzing naar de antieke wereld en naar het begin van onze christelijke cultuur.

Het wonderbare koraal «Vater unser im Himmelreich» uit 1739 in het derde deel van de «Clavier Übung über die Catechismus — und andere Gesänge» blijft fascineren. Bachs «plan» wordt ontrafeld, uitgaand van het derde couplet van de tekst, dat betrekking heeft op «Dein Reich komme». De voornaamste motieven zijn ingegeven door de noties «bidden», «Heilige Geest» en het breken van Satans macht (blz. 108).

Bij het lezen van de bespreking van «Christ, unser Herr zum Jordan kam» zullen heel wat gevestigde opinies in vraag gesteld worden. Men merkt erin dat Bach, als een deskundige met inzicht en overzigt, met orde en accentueringen (blz. 110), vanuit goede kennis

en goed overleg, passende keuzen en weloverwogen beslissingen nam. Uit dit alles blijkt overduidelijk dat men nooit in een orgelcursus mag spreken van koraal nr. Men moet het bij zijn naam noemen. Concertorganisten, pedagogen en orgelstudenten dienen niet enkel vluchtig de vier eerste woorden te kennen. Zij dienen de gehele tekst van het lied te kennen, met de aan bijbel, liturgie, kerkelijk jaar referenties, betekenissen en wijzigingen (blz. 146).

Na lezing en studie van deze bundel opstellen door Casper Honders, oud-hoogleraar in liturgiewetenschappen van de Rijksuniversiteit te Groningen, is het duidelijk dat theologie, liturgie en kunst elkaar vroeger hebben ontmoet en zelfs bevrucht.

De theologie en de liturgie, lijkt het, heeft tegenwoordig andere vriendjes (blz. 8).

Aanbevolen.

K. D.'H.

HAKIM NAJI : «Symphonie en trois Mouvements»

Ed. M. Combre, 24 Boulevard Poissonnière, 75009 Paris

De jonge talentrijke organist van de «Basilique du Sacré-Cœur», Montmartre te Parijs, onder meer winnaar van het improvisatieconcours te Haarlem, heeft eveneens diverse compositieprijzen gewonnen.

Vorig jaar was hij eerste laureaat, met de compositie «The Embrace of Fire», van een internationaal compositieconcours te Collegedale, georganiseerd ter gelegenheid van de inspelung van een groot en merkwaardig nieuw Brombaugh-orgel, dat tevens een «Anton-Meiller-memorial» is.

Zijn bovenvermelde symfonie behaalde de compositieprijs 1984 van de «Amis de l'Orgue», met name de prijs van de Stichting Madeleine Mallet-Richepin als hommage aan Louis Vierne.

Vóór elk deel wordt een kort citaat uit de Bijbel ter overweging gegeven.

De eerste beweging is volledig uitgewerkt in manuaal-octavenspel, eerst in enkelvoudige octaven, daarna met pedaalonderlijning van de hoofdnoten om te concluderen in volledig uitgewerkt octaafspel tussen pedaal en manuaal.

De lage d geeft het startsein, twee noten volgen, dan drie, daarna 5, achtereenvolgens 13, 21, 34, 55, 81, 144, 233, 377.

De getallenreeks van zestiende noten vermeerderd volgens de 13 eerste formules van de wiskundige reeks van Fibonacci. Deze wiskundige formules zijn in de partituur vermeld.

Bij het doorlezen, het bespelen of het beluisteren hiervan hoort men in een quasi recitativo-aanduiding rapsodisch briljant octavenspel. Het tweede deel is geschreven in liedvorm en vangt aan met een poëtisch koraal van vier korte zinnen met rijk gekleurde harmonieën. Daarna klinkt gedurende 13 maten in het pedaal een ostinaatbas, met tegenzang in de bovenstem. Een overgang leidt naar een levendiger klankbeeld met beweeglijke lijnen op de «cromorne», gestructureerd met rijkere ritmiek en gelijktijdige seconden die soepel over het klavier glijden, dansen en springen.

De aanvankelijke donkere bourdons in het pedaal worden opgevolgd door forse flitsende stoten.

Tot slot wordt het beginkoraal hernomen, ditmaal met doorlopende zestienden in de bas die ritzelende grote septiemakkoorden omspeelt. Het derde en laatste deel geeft de synthese. Het herneemt thema's op intelligente wijze uit vorige delen en bestaat uit flitsende akkoord-aanslagen, spitse staccati, vinnige trillers en frappante coulés, stotende bassen en scanderende akkoordenreeksen op de psalmtoon «Cantate Domino Canticum novum, Cantate Domino omnis terra».

Het geheel is geschreven voor symfonisch orgel. De instrumentale schrijfwijze is fris en klinkt briljant. Het is goed gecomponeerd, geïnspireerd en dynamisch.

K. D.

Alexandre Guilmant : drie orgelwerken, uitgegeven door Bert Wisgerhof, in de Harmonia-editie (prijs in NL : 10.50 Gld.) ;

Pièce caractéristique dans le Mode Phrygien, op. 75 ; Prélude funèbre, op. 69 ; Cantilène, op. 69.

Deze orgelwerken in meditatieve stijl, van A. Guilmant, werden gecomponeerd in de jaren 1880-1888. Ze werden voor het eerst gepubliceerd bij ed. Schott, in de reeks «Pièces dans différents styles», in 1914-15. Vermits de tekst zich houdt aan de «Nouvelle édition» van 1915-15 van Schott, die door E.H. Lemare geredigeerd werd, is er blijkbaar vanuit tekst-kritische overwegingen geen aanleiding tot heruitgave.

De werkjes zelf, die uiteraard een romantisch orgel van een zekere omvang en met zelfstendig pedaal vergen, doen het op zulk instrument goed. Hoewel er in die tijd tientallen, zoniet honderden van dergelijke sfeerscheppende stukjes zijn geschreven of geïmproviseerd, moet men de waarde daarvan niet overschatten.

Naar vorm vertonen zij de gemakkelijke vrije componeertrant die de romantici in hun lyrische ontboezemingen zo lief was. Behalve de gelegenheids-emotie, houdt men er niet veel blijvende muzikale substantie aan over.

Voor wie toch het passende orgel ter beschikking heeft, blijft het zeer zeker bruikbare muziek.

A. F.

Johann Gottfried Mùthel : Orgelwerken, heruitgegeven door Rüdiger Wilhelm in de reeks Orgelmusik des 18. und 19. Jahrhunderts, bij Musikverlag Helbling KG, Innsbruck, 1982 (Band I : 6 Fantasien, Anhang ; Band II : 4 Choralvorspiele, Anhang).

In twee delen wordt hier het orgelwerk gepresenteerd van Johann Gottfried Mùthel, één der merkwaardigste leerlingen van J.S. Bach. Tevoren bleek Mùthel meer bekend gebleven te zijn als virtuoos clavichord- en klavierspeler, minder als begaafd en kundig organist. Zijn orgelwerken, waarvan het zwaartepunt zeker is gelegen in de grote Fantasien (in g-moll, F-dur, twee in Es-dur, in G-dur) en de Fugenantasie (in C-dur) eerder dan in de koraalbewerkingen (deel II), behoren wellicht tot de minst toegankelijke orgelliteratuur uit de na-Bachse periode van de tweede helft van de 18de eeuw.

Stylistisch hebben deze composities niet veel gemeen met de leermeester J.S. Bach, maar leunen zij wel helemaal aan bij de expressieve galante stijl van Carl Philipp Emmanuel Bach en Georg Philipp Telemann. De vrije expressieve vorm (vaak zonder maatstrepen), de fragmentaire themavorming door kleinere expressieve en virtuoze formules (vaak in reeksen naast elkaar geplaatst), bieden geen overspannende melodievorming. De vorm is algemeen niet sterk gestructureerd en neigt meer naar het improvisatorische, vandaar de veelvuldige betiteling met «Fantasie» en het courant weglaten van maatstrepen.

Doorgaans vergen deze fantasieën een behoorlijke virtuositeit, ook de pedaaltechniek komt aardig aan bod, zelfs in uitvoerige pedaal-soli.

Op het interpretatieve vlak is het muziek die hoge eisen stelt : de vaak vinnige ritmiek, de bewust gekozen vrijheid in het metrum, de delicate versieringstechniek (conform aan de gebruiken bij C. Ph.E. Bach), en niet in het minst de vinger- en voetvaardigheid, maken het de vertolker niet gemakkelijk.

In het koraalwerk schijnt de inspiratie van J.G. Mùthel een minder hoge vlucht genomen te hebben. De galant-expressieve stijl, die het barokke contrapunt heeft afgezworen, vindt in de confrontatie met de stijve koraalmelodiën buiten de zuiver harmonische omspeling weinig ontplooiing voor expressieve middelen. Hoewel Mùthel's interesse voor kerkkliegebundene orgelmuziek niet te miskennen valt, heeft hij zichzelf als componist blijkbaar niet zo goed in dit genre teruggevonden.

De uitgave van R. Wilhelm is een fraai verzorgde en voor praktisch gebruik geschikt gemaakte kritische uitgave. Aan het einde van elke band worden uitvoerige tekst-kritische bemerkingen gegeven, met verwijzing naar de bestemming van de werken en de uitvoering. Belangrijk voor die periode is ook de verwijzing naar het pedaal-clavichord, een instrument dat voor een clavichordspeler als Mùthel zoniet als alternatief, dan toch minstens als oefeninstrument gepaste diensten moet hebben bewezen.

We staan hier voor orgelwerk dat warm aan te bevelen is aan hen die kennis willen maken met iets dat de gewone verwachtingen inzake 18de-eeuwse orgelmuziek te buiten gaat.

A.F.

Mededelingen

150 jaar Noordbrabants Genootschap

Ter gelegenheid van de 150ste verjaardag van het Noordbrabants Genootschap wordt op 10 oktober a.s. een themadag over 150 jaar Brabantse orgelcultuur georganiseerd. Deze zal worden gehouden in 's Hertogenbosch, de stad waar ook het Genootschap gevestigd is. Het ochtendprogramma zal plaats vinden in de Nederlands Hervormde kerk en het middagprogramma in de St.-Janskathedraal. Beide kerken liggen in het stadscentrum.

Jan Jongepier zal een reconstructie verzorgen van het (voor een deel uit improvisaties bestaande) inspelingsconcert van het historisch Bätz-orgel van de Ned. Herv. kerk. Lezingen zullen gehouden worden door René Bouman, Klaas Hoek, Jan Jongepier, Maurice Pirenne, Ad van Sleuwen en Louis Toebosch.

Informatie : Het Noordbrabant Genootschap, tel. (073) 13 94 84.

Tweejaarlijks Nationale Orgelwedstrijd voor de « Prijs Alex Paepen »

De weeejaarlijkse Nationale Orgelwedstrijd voor de «Prijs Alex Paepen» zal in de loop van de maand november 1987 ingericht worden door het Koninklijk Vlaams Muziekconservatorium te Antwerpen.

Het geheel is geschreven voor symfonisch orgel. De instrumentale schrijfwijze is fris en klinkt briljant. Het is goed gecomponeerd, geïnspireerd en dynamisch.

K. D.

Alexandre Guilmant : drie orgelwerken, uitgegeven door Bert Wisgerhof, in de Harmonia-editie (prijs in NL : 10.50 Gl.).

Pièce caractéristique dans le Mode Phrygien, op. 75 ; Prélude funèbre, op. 69 ; Cantilène, op. 69.

Deze orgelwerken in meditatieve stijl, van A. Guilmant, werden gecomponeerd in de jaren 1880-1888. Ze werden voor het eerst gepubliceerd bij ed. Schott, in de reeks «Pièces dans différents styles», in 1914-15. Vermits de tekst zich houdt aan de «Nouvelle édition» van 1915-15 van Schott, die door E.H. Lemare geredigeerd werd, is er blijkbaar vanuit tekst-kritische overwegingen geen aanleiding tot heruitgave.

De werkjes zelf, die uiteraard een romantisch orgel van een zekere omvang en met zelfstardig pedaal vergen, doen het op zulk instrument goed. Hoewel er in die tijd tientallen, zoniet honderden van dergelijke sfeerscheppende stukjes zijn geschreven of geïmproviseerd, moet men de waarde daarvan niet overschatten.

Naar vorm vertonen zij de gemakkelijke vrije componeertrant die de romantici in hun lyrische ontboezemingen zo lief was. Behalve de gelegenheids-emotie, houdt men er niet veel blijvende muzikale substantie aan over.

Voor wie toch het passende orgel ter beschikking heeft, blijft het zeer zeker bruikbare muziek.

A. F.

Johann Gottfried Mützel : Orgelwerken, heruitgegeven door Rüdiger Wilhelm in de reeks Orgelmusik des 18. und 19. Jahrhunderts, bij Musikverlag Helbling KG, Innsbruck, 1982 (Band I : 6 Fantasien, Anhang ; Band II : 4 Choralvorspiele, Anhang).

In twee delen wordt hier het orgelwerk gepresenteerd van Johann Gottfried Mützel, één der merkwaardigste leerlingen van J.S. Bach. Tevoren bleek Mützel meer bekend gebleven te zijn als virtuoos clavichord- en klavierspeler, minder als begaafd en kundig organist. Zijn orgelwerken, waarvan het zwaartepunt zeker is gelegen in de grote Fantasien (in g-moll, F-dur, twee in Es-dur, in G-dur) en de Fugenfantasie (in C-dur) eerder dan in de koraalbewerkingen (deel II), behoren wellicht tot de minst toegankelijke orgelliteratuur uit de na-Bachse periode van de tweede helft van de 18de eeuw.

Stylistisch hebben deze composities niet veel gemeen met de leermeester J.S. Bach, maar leunen zij wel helemaal aan bij de expressieve galante stijl van Carl Philipp Emmanuel Bach en Georg Philipp Telemann. De vrije expressieve vorm (vaak zonder maatstrepen), de fragmentaire themavorming door kleinere expressieve en virtueuze formules (vaak in reeksen naast elkaar geplaatst), bieden geen overspannende melodievorming. De vorm is algemeen niet sterk gestructureerd en neigt meer naar het improvisatorische, vandaar de veelvuldige betiteling met «Fantasie» en het courant weglaten van maatstrepen.

Doorgaans vergen deze fantasieën een behoorlijke virtuositeit, ook de pedaaltechniek komt aardig aan bod, zelfs in uitvoerige pedaal-soli.

Op het interpretatieve vlak is het muziek die hoge eisen stelt : de vaak vinnige ritmiek, de bewust gekozen vrijheid in het metrum, de delicate versieringstechniek (conform aan de gebruiken bij C. Ph.E. Bach), en niet in het minst de vinger- en voetvaardigheid, maken het de vertolker niet gemakkelijk.

In het koraalwerk schijnt de inspiratie van J.G. Mützel een minder hoge vlucht genomen te hebben. De galant-expressieve stijl, die het barokke contrapunt heeft afgezworen, vindt in de confrontatie met de stijve koraalmelodiën buiten de zuiver harmonische omspeling weinig ontplooiing voor expressieve middelen. Hoewel Mützel's interesse voor kerkkliegebundene orgelmuziek niet te miskennen valt, heeft hij zichzelf als componist blijkbaar niet zo goed in dit genre teruggevonden.

De uitgave van R. Wilhelm is een fraai verzorgde en voor praktisch gebruik geschikt gemaakte kritische uitgave. Aan het einde van elke band worden uitvoerige tekst-kritische bemerkingen gegeven, met verwijzing naar de bestemming van de werken en de uitvoering. Belangrijk voor die periode is ook de verwijzing naar het pedaal-clavichord, een instrument dat voor een clavichordspeler als Mützel zoniet als alternatief, dan toch minstens als oefeninstrument gepaste diensten moet hebben bewezen.

We staan hier voor orgelwerk dat warm aan te bevelen is aan hen die kennis willen maken met iets dat de gewone verwachtingen inzake 18de-eeuwse orgelmuziek te buiten gaat.

A.F.

Mededelingen

150 jaar Noordbrabants Genootschap

Ter gelegenheid van de 150ste verjaardag van het Noordbrabants Genootschap wordt op 10 oktober a.s. een themadag over 150 jaar Brabantse orgelcultuur georganiseerd. Deze zal worden gehouden in 's Hertogenbosch, de stad waar ook het Genootschap gevestigd is. Het ochtendprogramma zal plaats vinden in de Nederlands Hervormde kerk en het middagprogramma in de St.-Janskathedraal. Beide kerken liggen in het stadscentrum.

Jan Jongepier zal een reconstructie verzorgen van het (voor een deel uit improvisaties bestaande) inspelingsconcert van het historisch Bätz-orgel van de Ned. Herv. kerk. Lezingen zullen gehouden worden door René Bouman, Klaas Hoek, Jan Jongepier, Maurice Pirenne, Ad van Sleuwen en Louis Toebosch.

Informatie : Het Noordbrabant Genootschap, tel. (073) 13 94 84.

Tweejaarlijks Nationale Orgelwedstrijd voor de « Prijs Alex Paepen »

De wejaarlijkse Nationale Orgelwedstrijd voor de «Prijs Alex Paepen» zal in de loop van de maand november 1987 ingericht worden door het Koninklijk Vlaams Muziekconservatorium te Antwerpen.

Volgende werken moeten gespeeld worden op het examen :

1. Drie werken van vóór 1800, waaronder een werk van J.S. Bach
2. Drie werken na Bach
3. Concertstudie in G van A. Paepen (Uitgave Prop - Antwerpen)

Het programma moet een werk bevatten van een Belgisch componist gekozen uit de orgelliteratuur van alle tijden.

Bovendien zullen de mededingers een improvisatie van ten hoogste tien minuten moeten doen op een thema door de jury aangegeven. De beste laureaat van deze wedstrijd ontvangt een prijs van 50.000 fr. De tweede laureaat ontvangt een bedrag van 20.000 fr. en de derde ontvangt een bedrag van 7.500 fr.

Inschrijvingen uiterlijk vóór 1 oktober 1987.

Inlichtingen : Koninklijk Vlaams Muziekconservatorium, Desguinlei 25 te Antwerpen.

Agenda

SEPTEMBER :

- 3 20u30 Lier, St.-Gummaruskerk, Luc Ponet.
- 4 20u30 Melsele, Kapel van Gaverland, Guy Bovet, Ch.
- 5 15u30 Hasselt, St.-Quintinuskathedraal, Chris Verhelst.
- 8 20u Oostakker, O.-L.-Vr.-Basiliek, Edward De Geest.
- 10 20u30 Lier, St.-Gummaruskerk, Wilhelm Precker, BRD.
- 13 15u30 Diest, Kruisherkerk, Gianfranco Morachini, I.
16u Roosdaal, O.-L.-Vr. Lombeek, Wilfrid Promintz, DDR.
16u Westerlo, Abdijkerk van Tongerlo, Peter Pieters.
18u Watervliet, Edward De Geest.
- 14 20u30 Antwerpen, St.-Joriskerk, Theo Jellema, m.m.v. H. Hoekma, hobo.
- 17 20u30 Lier, St.-Gummaruskerk, Stanislas Deriemaeker, m.m.v. «Musica Nova» o.l.v. R. Leens.
- 18 20u Kortrijk, St.-Maartenskerk, Peter Hamacher en Joachim Sarwas, BRD.
20u30 Melsele, O.-L.-Vrouwekerk, Theo Jellema, NI.
- 20 16u Geel, St.-Dimpnakerk, Suzanne Chaisemartin, F.
16u Roosdaal, O.-L.-Vrouw Lombeek, Kees Van Houten, m.m.v. het Gents Madrigaalkoor o.l.v. J. Duyck.
- 21 20u30 Antwerpen, St.-Joriskerk, Luc Ponet.
- 23 20u30 Mechelen, St.-Rombautskathedraal. In Memoriam-concert Flor Peeters, m.m.v. koor, koperensemble en soli.
- 27 15u30 Diest, Kruisherkerk, Jans-Reinhard Aukschun, BRD.
16u Geel, St.-Dimpnakerk, Gerard Habraken, NI.
16u Roosdaal, O.-L.-Vrouw Lombeek, Jozef Sluys, m.m.v. H. van Keer, viool, M.-Th. Gillissen, altviool en R. Dieltiens, cello.
- 28 20u30 Antwerpen, St.-Joriskerk, Marie-Ange De Boost.
- 30 20u Leuven, St.-Geertruikerk, Gustav Leonhardt, NI.

OKTOBER :

- 1 20u Eeklo, St.-Vincentiuskerk, Edward De Geest.
- 2 20u30 Melsele, O.-L.-Vrouwekerk, Peter Pieters.
- 3 15u30 Hasselt, St.-Quintinuskathedraal, Leon Bator, P.
- 4 16u Geel, St.-Dimpnakerk, Maurice Truyers.
18u Watervliet, Jozef Sluys.
19u Lokeren, St.-Annakerk, Erwin van Bogaert m.m.v. «de Averulle» o.l.v. G. D'Hollander en het Westvlaams Brahms Trio.
- 11 13u30 Vertrek Orgeltrip L.O.K. (Universiteitsbibliotheek, La-deuzeplein, Leuven).
15u30 Brasschaat, St.-Antoniuskerk, Andreas Arand, BRD.
- 16 20u Bellegem, St.-Amanduskerk, Paul Dinneweth.
20u30 Melsele, O.-L.-Vrouwekerk, St. Deriemaeker, m.m.v. het St.-Martinuskoor Beveren, o.l.v. G. Van de Vijvere.
- 25 16u Brussel, St.-Michielskathedraal, Solt, Koor en Orkest van de Kapel van de Miniemen o.l.v. J. Swinnen ; cantaten en concerten voor orgel en orkest.
- 26 12u30 Brussel, Protestantse Tempel, Allen James m.m.v. strijkersensemble.
20u Jette, St.-Pieterskerk, Jozef Sluys.
- 27 12u30 Brussel, St.-Katarinakerk, Stanislas Deriemaeker.
20u Laken, O.-L.-Vrouwekerk, Peter Planjavsky, A.
- 28 12u30 Brussel, St.-Jan Berchmanskollege, Jozef Sluys m.m.v. C. Quatacker, viool, L. Van Severen, altviool en C. Schmitz, cello.
20u30 Etterbeek, Dominikanenkerk, Bernhard Greter, A.
- 29 12u30 Brussel, Rijke Klarenkerk, Jean Defeche.
20u St.-Pieters-Woluwe, O.-L.-Vrouw van Genadekerk, Bernard Focroulle, m.m.v. G.E. Octors, slagwerk.
20u15 Gent, Koninklijk Muziekconservatorium, Chris Dubois.
- 30 20u Anderlecht, SS. Pieter en Guidokerk, Robert Kohnen.
- 31 20u Elsene, St.-Bonifaciuskerk, Günther Kaunzinger, BRD.

NOVEMBER :

- 1 16u Brussel, St.-Michielskathedraal, Hans Haselböck, A.
20u Kortrijk, St.-Maartenskerk, Jan van Mol, m.m.v. het Kortrijks Gemengd Koor.
- 7 15u30 Hasselt, St.-Quintinuskathedraal, Jan van Mol.
- 8 15u30 Brasschaat, St.-Antoniuskerk, Jos Verpoorten, NI.
- 11 15u Hasselt, St.-Martinuskerk, Luc Ponet.
- 15 15u Tongeren, St.-Gertrudiskerk, Luc Ponet m.m.v. M. Tilkin, trombone.
- 27 20u30 Antwerpen, St.-Jozefskerk, Louis Yhyel, F., m.m.v. J.-Cl. Legat, bombarde.

DECEMBER :

- 4 20u30 Antwerpen, St.-Jozefskerk, Albert De Klerk, NI.
- 5 15u30 Hasselt, St.-Quintinuskathedraal, Marcel Deckers.
- 10 20u15 Gent, Koninklijk Muziekconservatorium, St. Deriemaeker.
- 11 20u30 Antwerpen, St.-Jozefskerk, Herman Verschraegen, m.m.v. het Koperkwartet Theo Mertens.
- 23 20u30 Leuven, St.-Jan de Doperkerk, Luk Bastiaens, m.m.v. het vocaal ensemble «Tourdion» o.l.v. G. Dedene.

Orgeltijdschriften

ARS ORGANI, Zeitschrift für das Orgelwesen, herausgegeben von der Gesellschaft der Orgelfreunde e.V.

35 Jg. Nr. 2 — juni 1987

- H. Völkl : *Württemberg als Orgellandschaft*
- W. Syré : *J.H. Knecht «Vollständige Orgelschule für Anfänger und Geübtere» 1795-1798. — Eine wichtige Quelle zum Orgelspiel in der zweiten Hälfte des 18. Jh.*
- P. Brusius : *Gustav Flügel (1812-1900), ein vergessener Orgelkomponist der Romantik*
- H.J. Busch : *Die Orgelmusik der Schuler M. Reger (II)*
- G. Seggerman : *Eine bisher unbekannte Orgel Arp Schnitgers*

CONNOISSANCE DE L'ORGUE, Revue de l'Association Française pour le Sauvegarde de l'orgue ancien.

Nr. 62 — Printemps 1987

- P. Hardouin : *Facteurs parisiens : F.H. Lesclop*
- P. Brossard : *L'orgue de Grauhof près Goslar*

THE DIAPASON, An International Monthly Devoted to the Organ, the Harpsichord and Church Music.

78 Jg. Nr. 5 — May 1987

- J. Holland : *Performance Practice and Correa de Arauxo*
 - S.R. Riedel : *Acoustics in the Worship Space (IV)*
 - W. Clarke : *An ending for 'The Art of the Fugue'*
- Nr. 6 — Juni 1987
- R. Zuiderveld : *An Interview with K. Bolt*
 - J. Holland : *Performans practice and Correa de Arauxo's Facultad Organica, II*
- Nr. 7 — July 1987
- R. Schureck & C. Hill : *Four «New» Händel Organ Concertos — A Tercentenary Discovery*
 - Ch. Bicklé : *Midwestern Historical Keyboard Society — 3rd Annual Conference*

GREGORIUSBLAD, Tijdschrift ter Bevordering van Liturgische Muziek. — Uitgave van de Ned. St.-Gregoriusvereniging.

111 Jg., Nr. 2 — Juni 1987

- C. Pouderoijen : *Nieuwe inzichten in de ontwikkeling der Gregoriaanse modi (oermodus re en zijn naaste ontwikkelingen)*
- H. Evers : *Pater Johannes Haagh, redemptorist*
- F. Jespers : *De orgels van St.-Jan in Den Bosch*

HET ORGEL, Uitgave van de Nederlandse Organistenvereniging.

83 Jg., Nr. 7/8 — Juli-augustus 1987

- B. van Oosten : *De orgelsymfonieën van Louis Vierne*

L'ORGANISTE, Organe de l'Union Wallonne d'Organistes, a.s.b.l.

19 Jg., Nr. 74 — 1987/2

- L. Dupuis : *Une découverte dans l'église St.-Pierre à Maubroux (Genval)*
- G. Loncke : *Christian Ancion, facteur d'orgue de Huy, construisit l'orgue du Béguinage de St.-Trond*

Orgeltijdschriften

ARS ORGANI, Zeitschrift für das Orgelwesen, herausgegeben von der Gesellschaft der Orgelfreunde e.V.

35 Jg. Nr. 2 — juni 1987

- H. Völkl : *Württemberg als Orgellandschaft*
- W. Syré : *J.H. Knecht «Vollständige Orgelschule für Anfänger und Geübtere» 1795-1798. — Eine wichtige Quelle zum Orgelspiel in der zweiten Hälfte des 18. Jh.*
- P. Brusius : *Gustav Flügel (1812-1900), ein vergessener Orgelkomponist der Romantik*
- H.J. Busch : *Die Orgelmusik der Schüler M. Reger (II)*
- G. Seggerman : *Eine bisher unbekannte Orgel Arp Schnitgers*

CONNOISSANCE DE L'ORGUE, Revue de l'Association Française pour le Sauvegarde de l'orgue ancien.

Nr. 62 — Printemps 1987

- P. Hardouin : *Facteurs parisiens : F.H. Lesclap*
- P. Brossard : *L'orgue de Grauhof près Goslar*

THE DIAPASON, An International Monthly Devoted to the Organ, the Harpsichord and Church Music.

78 Jg. Nr. 5 — May 1987

- J. Holland : *Performance Practice and Correa de Arauzo*
- S.R. Riedel : *Acoustics in the Worship Space (IV)*
- W. Clarke : *An ending for 'The Art of the Fugue'*
Nr. 6 — Juni 1987
- R. Zuiderveld : *An Interview with K. Bolt*
- J. Holland : *Performans practice and Correa de Arauzo's Facultad Organica, II*
Nr. 7 — July 1987
- R. Schureck & C. Hill : *Four «New» Händel Organ Concertos — A Tercentenary Discovery*
- Ch. Bicklé : *Midwestern Historical Keyboard Society — 3rd Annual Conference*

GREGORIUSBLAD, Tijdschrift ter Bevordering van Liturgische Muziek. — Uitgave van de Ned. St.-Gregoriusvereniging.

111 Jg., Nr. 2 — Juni 1987

- C. Pouderoijen : *Nieuwe inzichten in de ontwikkeling der Gregoriaanse modi (oermodus re en zijn naaste ontwikkelingen)*
- H. Evers : *Pater Johannes Haagh, redemptorist*
- F. Jespers : *De orgels van St.-Jan in Den Bosch*

HET ORGEL, Uitgave van de Nederlandse Organistenvereniging.

83 Jg., Nr. 7/8 — Juli-augustus 1987

- B. van Oosten : *De orgelsymfonieën van Louis Vierne*

L'ORGANISTE, Organe de l'Union Walonne d'Organistes, a.s.b.l.

19 Jg., Nr. 74 — 1987/2

- L. Dupuis : *Une découverte dans l'église St.-Pierre à Maubroux (Genval)*
- G. Loncke : *Christian Ancion, facteur d'orgue de Huy, construisit l'orgue du Béguinage de St.-Trond*

- Verantwoordelijke uitgever : Kamiel D'Hooghe
- Voor de inhoud van de ondertekende artikels zijn alleen de auteurs verantwoordelijk
- Drukkerij Van Geertruyen — Asse